

Ks. Paweł Kostrzewski

(Częstochowa)

**WARUNKI PRACY DUSZPASTERSKIEJ
W POWIECIE WIELUŃSKIM
W OKRESIE OKUPACJI NIEMIECKIEJ 1939–1945**

Wprowadzenie

Powiat wieluński w województwie łódzkim, położony na zachodnich rubieżach II Rzeczypospolitej, jako jeden z pierwszych padł ofiarą niemieckiej agresji we wczesnych godzinach rannych 1 września 1939 r. Zbombardowanie Wielunia zapoczątkowane nalotami o godz. 4.40 było aktem terroru, który przyniósł śmierć 1200 osobom i w 70% zniszczył zabudowę miejską. W wyniku bombardowania ucierpiały również budynki sakralne na czele z XIII-wieczną kolegiatą pełniącą funkcję kościoła parafialnego¹.

¹ B. Bojarska, *Zniszczenie miasta Wielunia w dniu 1 września 1939 r.*, „Przegląd Zachodni” (dalej: PZ), 1962, nr 2, s. 310; Taż, *Napaść hitlerowskiego lotnictwa na Wieluń*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” (dalej: BGKBZHWP), 1977, t. 27, s. 13–25; Cz. Tomczyk, *Diecezja częstochowska w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945* [w:] *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 4, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1978, s. 228–229; W. Kulesza, *Zbrodnie i sprawcy. Bombardowanie Wielunia w dniu 1 IX 1939 r. w świetle akt Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* [w:] *Wieluń miastem pokoju i pojednania. Centralne obchody 65. rocznicy wybuchu II wojny światowej i dnia weterana 1 września 2004 r.*, red. B. Abramek, J. Książek, Wieluń 2004, s. 13–16; T. Olejnik, *Zniszczenie miasta Wielunia 1 IX 1939 r. przez hitlerowskie lotnictwo w świetle literatury i źródeł* [w:] *Wieluń miastem pokoju i pojednania...*, s. 45–54; Tenże, *Wieluń – polska Guernica*, Wieluń 2009; Tenże, *Wojenne losy kościoła farnego i koncepcje jego upamiętnienia* [w:] *Siedem wieków fary wieluńskiej*, red. J. Książek, Wieluń 2009, s. 59–64; Tenże, *Wieluńska hekatomba. Początek wojny totalnej*, Wieluń 2014.

W dniu 26 października 1939 r. weszło w życie rozporządzenie Adolfa Hitlera „O strukturze i zarządzie obszarów wschodnich” z 8 października tr., na mocy którego północne i zachodnie ziemie polskie zostały włączone do III Rzeszy Niemieckiej. Powiat wieluński znalazł się w Reischgau Posen, przemianowanym z dniem 29 stycznia 1940 r. na Warthegau. 9 listopada 1939 r. terytorium powiatu zostało powiększone o 5 południowo-zachodnich gmin powiatu radomszczańskiego: Brzeźnica, Pajęczno, Rząśnia, Sulmierzyce i Zamość. Powiat wieluński w granicach wojennych obejmował obszar 2600 km² i był zamieszkały przez 260 tys. mieszkańców².

Pod względem administracji kościelnej powiat wieluński należał do diecezji częstochowskiej, która na tym terenie posiadała 62 parafie³. Były one skupione w 6 dekanatach: bolesławieckim (11 parafii), brzeźnickim (11), gorzkowickim (2), praszowskim (8), wieluńskim (18), wieruszowskim (12)⁴.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie warunków pracy duszpasterskiej w powiecie wieluńskim w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945. Podstawową bazę źródłową stanowiły archiwalia proveniencji kościelnej zdeponowane przede wszystkim w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza i Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie, jak i państwowej – Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu i w Muzeum Ziemi Wieluńskiej. Choć temat nie jest nowatorski i był już podejmowany przez licznych historyków, to jednak wnikliwe badania pozwoliły skorygować utrwalone w literaturze przedmiotu twierdzenia dotyczące np. losu kapelanów wojskowych pochodzących z ziemi wieluńskiej, co stanowi niewątpliwie wartość niniejszego opracowania. Na uwagę zasługuje również spis duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego posługującego w parafiach powiatu wieluńskiego w okresie okupacji niemieckiej, który porządkuje i uzupełnia dotychczasowy stan badań w tym zakresie, i co godne podkreślenia, nie był jak dotąd nigdzie opublikowany. Ponadto w artykule przybliżono wyniki z polityki okupanta ograniczenia w pracy duszpasterskiej oraz posługę duszpasterską ks. Józefa Kubicy i ks. Józefa Pruchnickiego, jedynych duszpasterzy ludności polskiej w powiecie wieluńskim po 6 października 1941 r., kie-

² T. Olejnik, *Przeszłość administracyjna Ziemi Wieluńskiej*, Wieluń 1996, s. 30, 42.

³ K.M. Pospieszalski, *Polska pod niemieckim prawem 1939–1945 (Ziemie Zachodnie)*, Poznań 1946, s. 10; J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939–1945* tzw. *Okręgi Rzeszy: Gdańsk – Prusy Zachodnie, Kraj Warty i Regencja Katowicka*, Poznań 1970, s. 67–68; K. Śmigiel, *Kościół katolicki w tzw. okręgu Warty 1939–1945*, Lublin 1979, s. 20–21; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983, s. 217; Cz. Łuczak, *Od pierwszej do ostatniej godziny drugiej wojny światowej. Dzieje Polski i Polaków*, Poznań 1995, s. 41; Tenże, *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939–1945)*, Poznań 1996, s. 3–4, 299.

⁴ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1939*, Częstochowa 1939, s. 47–57, 71–72, 86–90, 100–113.

dy to aresztowano i wywieziono do obozu w Dachau niemal wszystkich kapłanów z omawianego terytorium.

1. Duchowieństwo parafialne

W chwili rozpoczęcia wojny na omawianym terytorium posługę duszpasterską pełniło 61 proboszczów i administratorów, jeden kapelan zakonny, 19 wikariuszy, dwóch kapłanów było zatrudnionych jako nauczyciele w Gimnazjum Biskupim w Wieluniu i dwóch prefektów szkolnych. Ponadto było dwóch księży emerytów i jeden kapłan rezydent przybyły ze Stanów Zjednoczonych. Do liczby 87 kapłanów diecezjalnych należy dodać zakonników żyjących w dwóch klasztorach – Księży Misjonarzy i Ojców Franciszkanów-Reformatów, a mianowicie: 13 kapłanów, 6 nowicjuszy i 14 braci zakonnych. Zakonnicy nie prowadzili działalności parafialnej i dlatego pozostawali poza strukturami duchowieństwa diecezjalnego⁵.

Funkcję dziekanów pełnili: ks. Stefan Jarzębiński (Żdźdźary) w dekanacie bolesławieckim, ks. Leopold Berent (Rudniki) w dekanacie praszowskim, ks. Wincenty Przygodzki w dekanacie wieluńskim, ks. Hipolit Zieliński (Cieszęcin) w dekanacie wieruszowskim. Wicedziekanami byli: ks. Marian Kluszczyński (Bolesławiec) w dekanacie bolesławieckim, ks. Adolf Gozdek (Brzeźnica) w dekanacie brzeźnickim, ks. Stanisław Sukiennicki (Żytniów) w dekanacie praszowskim, ks. Wawrzyniec Głogowski (Wierzchlas) w dekanacie wieluńskim i ks. Wincenty Glass (Lututów) w dekanacie wieruszowskim⁶.

Wiadomość o zbombardowaniu Wielunia i wkroczeniu wojsk niemieckich szybko dotarła do mieszkańców powiatu wieluńskiego⁷. W obawie o własne życie ludność w popłochu zaczęła uciekać przed zbliżającą się linią frontu, szukając schronienia za rzeką Wartą. Według powszechnej opinii na linii tej rzeki armia polska miała stawić najeźdźcom zdecydowany opór⁸. Również wielu kapłanów opuściło swoje placówki duszpasterskie, ratując się ucieczką przed nacierającym wojskiem niemieckim⁹. Tak postąpił m.in. ks. Wincenty Przygodzki

⁵ *Katalog kościołów...*, s. 47–57, 71–72, 86–90, 100–113; Cz. Łuczak, *Pod niemieckim jarzmem...*, s. 300.

⁶ *Katalog kościołów...*, s. 23–24.

⁷ Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza (dalej AACz), sygn. Akta Personalne (dalej: AP) 227, Wspomnienia ks. Franciszka Wtorkiewicza z okresu posługi duszpasterskiej w parafii Rudlice (1932–1952), k. nlb; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie (dalej: AKMCz), sygn. 100/60, Sprawozdanie o stratach i zbezczeszczeniach w okresie okupacji hitlerowskiej w parafii Chotów, s. 29–35.

⁸ T. Olejnik, *Gmina Wydrzyn w Czarnożyłach w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945)* [w:] *Monografia gminy Czarnożyły*, red. Z. Włodarczyk, Czarnożyły 2009, s. 342.

⁹ AACz, sygn. Księgi biskupie (dalej: KB) 102, Kwestionariusz, czyli dane do rocznika jubileuszowego 1926–1949, parafia Wieruszów, s. 796; T. Olejnik, *Zbrodnie Wehrmachtu popelnione*

z Wielunia. W huku spadających bomb wraz z tysiącami ocalałych parafian opuścił miasto. Kierował się w kierunku Osjakowa. Razem z ks. Emanuelem Hadasiem (Osjaków) zamierzał dotrzeć do Warszawy. Inni z kolei chcieli znaleźć schronienie na wschodnich rubieżach II Rzeczypospolitej. W tej grupie znalazł się m.in. ks. Jan Massalski z Sokolnik. Kiedy jednak otrzymali wiadomość o oblężeniu stolicy przez Niemców i wkroczeniu 17 września 1939 r. Rosjan do Polski, postanowili wrócić do swoich parafii¹⁰.

Sześciu kapłanów diecezji częstochowskiej pełniących posługę w parafiach powiatu wieluńskiego w sierpniu 1939 r. otrzymało karty mobilizacyjne do Wojska Polskiego jako kapelani wojskowi, ale w większości wypadków nie zdążyli dotrzeć do swoich jednostek wojskowych, dlatego wrócili na swoje placówki duszpasterskie¹¹. Wyjątkiem w tym gronie był ks. Marian Kluszczyński z Boleśławca, który o świcie 1 września pośpiesznie opuścił parafię w celu jak najszybszego dołączenia do wyznaczonej w karcie mobilizacyjnej jednostki wojskowej. Warto bliżej poznać jego losy, gdyż w dotychczasowej literaturze przedmiotu uważano, że żaden z kapłanów ziemi wieluńskiej nie podjął funkcji kapelana wojskowego¹².

Ks. Kluszczyński w pierwszych dniach września dotarł do Warszawy, gdzie był kapelanem Szpitala Ruchomego nr 206 w Warszawie, ewakuowanego następnie do Czortkowa. Z 17 na 18 września 1939 r. przedostał się do Rumunii. Zgodnie z postanowieniami V konwencji haskiej z 1907 r. o „prawach i obowiązkach mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej” jako kapelan nie został internowany. Miał prawo prowadzić posługę duszpasterską wśród polskich żołnierzy przebywających w obozach internowania. Brak źródeł nie pozwala określić, w którym obozie pracował ks. Kluszczyński. Z całą pewnością tak jak inni kapelani odprawiał msze św., w trakcie których wygłaszał kazania przypominające o obowiązkach żołnierzy wobec Boga i Ojczyzny, spowiadał, opiekował się chorymi. Indywidualnie rozmawiał z żołnierzami, podnosząc na duchu załamanych klęską wrześniową. W październiku 1939 r. zbiegł do Polskich Sił Zbrojnych formowanych przez gen. W. Sikorskiego we Francji. Późtatkoowo przebywał w Paryżu. Wiosną 1940 r. został przydzielony do 3 Dywizji

na ludności cywilnej powiatu wieluńskiego w okresie od 1 września do 25 października 1939 r., „Nad Górną Prosną” 1971, t. 1, s. 64; *Wspomnienia ks. Józefa Pruchnickiego (1894–1963) o pracy duszpasterskiej w powiecie wieluńskim w okresie okupacji hitlerowskiej* [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac. J. Kapuściński, J. Związek, Częstochowa 2012, s. 288.

¹⁰ AKMCz, sygn. 133/320, Pismo ks. Wincentego Przygodzkiego z Wielunia do bp. Kubiny z 19 września 1939 r., k. nlb; AKMCz, sygn. 150/144, Pismo ks. Jana Massalskiego z 28 września 1940 r; Muzeum Ziemi Wieluńskiej (dalej: MZW), sygn. 065/1/97, Relacja ks. Romualda Szczecińskiego z dn. 16.04.1997, s. 2.

¹¹ J. Związek, *Aresztowanie i męczeństwo kapłanów ziemi wieluńskiej w okresie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Wieluński” 2002, t. 2 (2002), s. 12.

¹² Tamże.

Piechoty stacjonującej w Guer, gdzie wspomagał w pracy duszpasterskiej ks. ppłk. Jana Szymałę. Po kapitulacji Francji w czerwcu 1940 r. ewakuował się do Wielkiej Brytanii. Od listopada 1940 r. do marca 1941 r. służył w 2 P.A.L. Od marca do listopada 1941 r. był kapelanem w 10 P.S.K., a od listopada 1941 do czerwca 1942 r. w 16 Brygadzie Pancerniej. Od czerwca 1942 do grudnia 1943 r. pracował w Szpitalu Wojennym nr 2. Od stycznia 1944 do 6 października 1944 r. był przydzielony do 1 Brygady (Bat.p.), natomiast od 6 października 1944 r. pełnił funkcję kapelana w szpitalu wojskowym w Taymouth Castle w Szkocji. Jego bezpośredni przełożony ks. Antoni Kosiba w opinii dołączonej do wniosku awansowego na stopień starszego kapelana napisał, że ks. Marian Kluszczyński był obowiązkowy i sumienny w pracy, choć mało wymagający. Wobec przełożonych był lojalny. Pewną trudność w wygłaszaniu kazań starał się pokonać starannym przygotowaniem swoich przemówień. Z kolei komendant szpitala dr Julian Pedzich podkreślał jego wysokie poczucie patriotyzmu. W 1949 r. ks. Marian Kluszczyński powrócił do diecezji częstochowskiej i objął urząd proboszcza parafii św. Barbary w Sosnowcu¹³.

W literaturze przedmiotu można znaleźć informację dotyczącą ks. Józefa Pruchnickiego, który 1 września 1939 r. miał brać czynny udział w bitwie pod Mokrą. Ubrany w komżę i stułę miał błogosławić ułanom z Wołyńskiej Brygady Kawalerii podejmującym walkę z nacierającymi siłami 4 DPanc.¹⁴ Taka informacja nie znajduje uzasadnienia w źródłach. W chwili wybuchu II wojny światowej ks. Józef Pruchnicki był proboszczem w parafii Mokrsko, a nie Mokra, jak błędnie możemy przeczytać w niektórych publikacjach. W napisanych po wojnie wspomnieniach z okresu wojny nic nie wspomina o swoim udziale w bitwie pod Mokrą¹⁵.

¹³ AKMCz, sygn. 150/71, Pismo ks. M. Kluszczyńskiego do bp. T. Kubiny z 31 marca 1947 r., k.nlb; Tamże, Pismo bp. Kubiny do ks. M. Kluszczyńskiego z 2 lipca 1949 r., k.nlb; Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: AIPMS), sygn. AXII86/30/56, Wniosek awansowy kapelana ks. Mariana Kluszczyńskiego, k. nlb.; T. Dubicki, *Wojsko polskie w Rumunii w latach 1939–1941*, Warszawa 1994, s. 66–68, 181–182; J. Odziemkowski, S.Z. Frątczak, *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996, s. 159–160; M. i F. Rojtkowie, *Ocalić od zapomnienia. Szkice z dziejów Bolesławca nad Prosną*, Kraków 2007, s. 61, 64, 75; L. Woźniak, *Wrzesień 1939 roku w oczach ułana* [w:] M. i F. Rojtkowie, *Ocalić od zapomnienia. Szkice z dziejów Bolesławca nad Prosną*, Kraków 2007, s. 133; W. Włazłak, *Duszpasterstwo wojskowe w diecezji częstochowskiej*, „Ziemia Częstochowska” (dalej: ZCz), 2005, t. 32(2005), s. 114; *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2001, s. 594.

¹⁴ S. Podlewski, *Wierni Bogu i Ojczyźnie. Duchowieństwo katolickie w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej*, Warszawa 1971, s. 21; J. Odziemkowski, S.Z. Frątczak, *Polskie duszpasterstwo wojskowe...*, s. 152; W.K. Cygan, W.J. Wysocki, *Kampania polska 1939 r. (Kampania wrześniowo-październikowa)* [w:] *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2001, s. 83.

¹⁵ *Wspomnienia ks. Józefa Pruchnickiego...*, s. 288–313.

Z kolei ks. Franciszek Szuba pomagał ks. mjr. J. Słonińskiemu z 28 DP pochować 20 poległych żołnierzy na cmentarzu parafialnym w Konopnicy¹⁶.

Do opuszczonych parafii kierowani byli nowi duszpasterze. W pierwszych miesiącach okupacji hitlerowskiej bp Teodor Kubina, ordynariusz diecezji częstochowskiej, miał możliwość dokonywania zmian personalnych i przenoszenia kapłanów na parafie położone w Generalnym Gubernatorstwie, Prowincji Górnośląskiej i Kraju Warty. W pierwszej kolejności należało obsadzić parafie pozbawione opieki duszpasterskiej. Do takich należał Działoszyn. Wraz z wycofującym się Wojskiem Polskim na wyraźne polecenie ks. proboszcza Ignacego Chartlińskiego opuścił miasto wikariusz ks. Bolesław Lis, który pełnił również funkcję kapelana wojskowego. Udał się w kierunku Pajęczna, gdzie znajdowało się dowództwo polskiej obrony pod zwierzchnictwem gen. Jana Leopolda Cehaka. Tam z pewnością dotarła do niego wiadomość o tragicznej śmierci ks. Chartlińskiego zamordowanego przez żołnierzy Wehrmachtu. Ks. Lis powrócił do Działoszyna dopiero 11 października 1939 r. Spalona plebania nie nadawała się do zakwaterowania. Dlatego po rozmowie z ks. dziekanem Aureliuszem Chwiłowiczem z Pajęczna zdecydował się zamieszkać we wsi Szczyty oddalonej o 3 km od Działoszyna. Codziennie odprawiał mszę św. w znajdującym się tu kościółku, a w niedzielę i święta dojeżdżał do kościoła parafialnego w Działoszynie. Sprawy kancelaryjne załatwiał w Szczytach¹⁷.

Po tym jak 9 listopada 1939 r. ks. Lis został aresztowany w ramach akcji przeciw polskiej inteligencji i osadzony w więzieniu w Radogoszczu k. Łodzi, Kuria Biskupia zleciła duszpasterstwo w Działoszynie ks. Walerianowi Bylce, dotychczasowemu wikariuszowi w parafii św. Rocha w Częstochowie. Podobnie jak ks. Lis zamieszkał on w Szczytach i posługę duszpasterską wykonywał analogicznie jak jego poprzednik. Opiekę duszpasterską spełniał jedynie w listopadzie i grudniu 1939 r. Na początku 1940 r. opuścił miasto ponieważ, nowym proboszczem parafii w Działoszynie został mianowany 8 stycznia 1940 r. ks. Zygmunt Pomian z Kruszyny¹⁸. Z kolei w Bolesławcu ks. Mariana Kluszczyń-

¹⁶ J. Słoniński, *Byłem kapłanem twierdzy Modlin* [w:] *Wspomnienia wojenne kapłanów wojskowych*, red. J. Humeński, Warszawa 1969, s. 135; W.K. Cygan, W.J. Wysocki, *Kampania polska 1939 r...*, s. 83.

¹⁷ AKMCz, sygn. 133/102, Pismo ks. B. Lisa do bp. T. Kubiny o sytuacji w parafii Działoszyn z 15 października 1939 r., k.nlb; Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu (dalej: APŁOS), sygn. 110/85, Ankieta dotycząca przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej na terenie gminy Działoszyn, s. 21; J. Związek, *Z przeszłości kościelnej Działoszyna i okolicy*, Częstochowa 2011, s. 231–232.

¹⁸ AACz, sygn. AP 280, Pismo bp. T. Kubiny do ks. Z. Pomiana z 8 stycznia 1940 r., k.nlb; AKMCz, sygn. 133/102, Pismo ks. Zygmunta Pomiana do bp. T. Kubiny o stanie parafii Działoszyn z 5 maja 1940 r., k.nlb; J. Związek, *Z przeszłości kościelnej Działoszyna...*, s. 232–233.

skiego (kapelan wojskowy¹⁹) zastąpił 16 listopada 1939 r. ks. Ignacy Tochowicz z Mieleszyna²⁰. Funkcję proboszcza w Mieleszynie objął natomiast ks. Zygmunt Jaworski²¹. W Kielczygłowie ks. Stanisława Dąbrowskiego (opuścił parafię 19 listopada 1939 r.) początkowo zastąpił ks. Franciszek Figura ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy (od 22 listopada 1939 do 10 marca 1940), a następnie ks. Wincenty Kruk, wikariusz z Rzęśni (od 10 marca 1940 r.)²². Ks. Jana Krawieckiego z Naramic zastąpił ks. Franciszek Deja ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy Św. Rodziny²³. Ks. Jana Massalskiego w Sokolnikach zastąpił ks. Stanisław Waclawik²⁴. Ks. Mieczysław Janecki z Kłobucka został mianowany administratorem parafii Przedmość. Zastąpił na tym stanowisku ks. Józefa Barteckiego, który został zmuszony przez władze okupacyjne do opuszczenia Kraju Warty²⁵.

Wobec niewystarczającej liczby kapłanów do pracy duszpasterskiej skierowani zostali nauczyciele Prywatnego Gimnazjum Męskiego im. T. Kościuszki Diecezji Częstochowskiej. Ks. Maksymilian Binkiewicz został mianowany proboszczem w parafii Konopnica, a ks. Ludwik Gietyngier proboszczem w parafii Raczyn²⁶. Po ucieczce do Gau Oberschlesien wikariusza parafii Rudniki ks. Waclawa Stępnia o pomoc duszpasterską został poproszony ks. Tomasz Gryszka, rezydent z Żytyniowa²⁷. W pracy duszpasterskiej pomagali kapłani ze Zgromadzenia Misjonarzy Św. Rodziny: ks. Józef Drzazga i ks. Marian Łosoś w Wieluniu, ks. Jan Wujek w Lututowie, ks. Franciszek Deja w Naramicach, ks. Franciszek Figura w Kielczygłowie i w Skomlinie (od 7 marca 1940 r.)²⁸. Zastąpili na tych stanowiskach kapłanów zbiegłych do GG. Na mocy rozporządzenia namiestnika Rzeszy z dnia 12 maja 1941 r. translokacja duszpasterzy stała się niemożliwa²⁹.

¹⁹ AKMCz, sygn. 150/71, Pismo ks. M. Kluszczyńskiego do bp. Kubiny z 31 marca 1947 r., k.nlb; M. Mikołajczyk, Ks. *Marian Kluszczyński (27.11.1894–25.11.1987)*, „Częstochowski Wiadomości Diecezjalne” (dalej: CzWD), 1990, nr 7–8, s. 199.

²⁰ AACz, sygn. AP 285, Pismo bp. T. Kubiny do ks. I. Tochowicza z 16 listopada 1939 r., k.nlb.

²¹ AACz, sygn. KB 102, Kwestionariusz..., s. 102.

²² AACz, sygn. KB 102, Kwestionariusz..., parafia Kielczygłów, s. 329.

²³ AKMCz, sygn., 133/209, Pismo ks. Franciszka Dyja do bp. Kubiny z 18 listopada 1939 r., k.nlb.

²⁴ AACz, sygn. AP 242, Pismo ks. S. Waclawika do bp. Kubiny z 7 czerwca 1941 r., k.nlb.

²⁵ AACz, sygn. AP 264, Pismo bp. Kubiny do ks. Mieczysława Janeckiego z 30 stycznia 1940 r., k.nlb.

²⁶ AACz, sygn. Księgi parafialne (dalej: KP) 266, Pismo ks. Ludwika Gietyngiera do ks. Wincentego Czarneckiego z dn. 16 grudnia 1939 r., k. 47; AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Raczyn, s. 285; J. Związek, *Błogosławieni i Słudzy Boży z Archidiecezji Częstochowskiej*, Częstochowa 1999, s. 53, 61; Tenże, *Aresztowanie...*, s. 12–13.

²⁷ AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Rudniki, s. 325.

²⁸ T. Dusza, *Działalność Polskiej Prowincji Misjonarzy Św. Rodziny*, cz. 1: lata 1921–1945, Poznań 1992, s. 79–81; J. Związek, *Przeszłość kościelna Lututowa (1406–2006)* [w:] *Sześć wieków Lututowa*, red. T. Olejnik, Wieluń 2007, s. 78–79.

²⁹ Cz. Tomczyk, *Diecezja częstochowska*, s. 290; J. Związek, *Diecezja częstochowska* [w:] *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 212.

Konsekwencją tego stanu rzeczy był fakt prowadzenia przez jednego kapłana pracy duszpasterskiej w kilku parafiach. Przykładem może być ks. Bolesław Sokół prowadzący pracę duszpasterską w Ostrówku i od 9 czerwca 1941 r. w Galewiczach³⁰, ks. Stanisław Waclawik w Sokolnikach i Walichnowach³¹, ks. Józef Barczyk w Radostowie i Czastarach.

Z upływem czasu położenie polskiego duchowieństwa stawało się coraz trudniejsze. Kapłani byli stale inwigilowani. Zbierano na ich temat szczegółowe informacje³². Poza obrębem kościoła i cmentarza nie wolno im było nosić stroju duchownego³³. W tej sytuacji wielu z nich postanowiło opuścić swoje parafie i wyjechało do Generalnego Gubernatorstwa lub Prowincji Górnośląskiej. W 1940 lub na początku 1941 r. terytorium Warthegau opuścili: ks. Stanisław Rychlewski z Praszki³⁴, ks. Bogusław Tuora proboszcz z Galewicz³⁵, ks. Edward Kubik proboszcz z Wierzbia³⁶, ks. Zygmunt Lipa proboszcz z Walichnow, ks. Wincenty Glass z Lututowa³⁷ oraz wikariusze: ks. Stefan Królik, ks. Adam Skrzypiec³⁸, ks. Waclaw Stępień i ks. Józef Małek³⁹. W głąb III Rzeszy został

³⁰ Archiwum Diecezji Kaliskiej (dalej: ADK), brak sygn., Pismo bp. Kubiny do ks. Bolesława Sokoła z 9 czerwca 1941 r., k. nlb.

³¹ ADK, brak sygn., Pismo ks. Stanisława Waclawika do bp. Kubiny z 24 listopada 1940 r., k. nlb.

³² AKMCz, sygn. 133/327, Pismo ks. Stanisława Ogłazy do Kurii Diecezjalnej w Częstochowie z 9 lipca 1941 r., k.nlb; *Wspomnienia ks. Józefa Pruchnickiego...*, s. 289.

³³ Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki...*, s. 246–247.

³⁴ Z relacji ks. Leona Poprawy wynika, że ks. Rychlewski wyjechał z Praszki w 1940 r. Z kolei siostry felicjanki, posiadające dom w Praszce, pozostawiły informację mówiącą o opuszczeniu Praszki przez ks. Rychlewskiego w maju 1941 r. W każdym razie ks. Rychlewski po opuszczeniu Praszki administrował parafią Niwka w Zagłębiu Dąbrowskim. – AKMCz, sygn. 150/192, Życiorys ks. Leona Poprawy, k.nlb; Archiwum Prowincjalne Sióstr Felicjanek w Krakowie (dalej: AP-SFK), Kronika Domu Zakonnego Sióstr Felicjanek w Praszce, s. 60.

³⁵ Ks. Tuora wyjechał w 1941 r. W dniu 10 września 1941 r. został mianowany administratorem parafii Poczesna. – AACz, sygn. AP 214, Pismo bp. Kubiny do ks. B. Tuory z dnia 10 września 1941 r., k.nlb; Tamże, Pismo ks. Tuory do bp. Kubiny z 31 maja 1948 r., k.nlb.

³⁶ Ks. Kubik opuścił parafię na początku 1941 r. Zamieszkał w Częstochowie. Zmarł 2 grudnia 1943 r. Został pochowany na cmentarzu św. Rocha. – AACz, sygn. Teki Patykiewicza (dalej TP), Życiorys ks. Edwarda Kubika, k.nlb.

³⁷ Ks. Glass wyjechał w 1940 r. W dniu 21 sierpnia 1940 r. został mianowany administratorem parafii Borowno. – AACz, sygn. AP 44, Pismo bp. Kubiny do ks. W. Glassa z 21 sierpnia 1940 r., k.nlb.

³⁸ Ks. Adam Skrzypiec po porozumieniu z delegatem biskupim, ks. Franciszkiem Wtorkiewiczem, 8 lipca 1941 r. opuścił Lututów i wyjechał do Generalnego Gubernatorstwa. Pracował w Radziechowicach i na Rakowie w Częstochowie. – J. Związek, *Ks. Skrzypiec Adam Eugeniusz (1916–1984)*, „CzWD” 1985, nr 9–10, s. 198–202.

³⁹ Ks. Józef Małek 6 marca 1941 r. został mianowany wikariuszem parafii Rozprza. W dniu 21 grudnia 1943 r. bp Kubina powierzył mu administrację ekspozyturą w Lubojnie. Pozostał na tym stanowisku do zakończenia wojny. – J. Związek, *Ks. Józef Małek (1908–1976)*, „CzWD” 1976, nr 10–11, s. 263.

wysiedlony wraz z ludnością cywilną proboszcz parafii Chróscin, ks. Stefan Stoiński⁴⁰.

Niemcy przeprowadzali częste rewizje na plebaniach. W ich trakcie dochodziło do pobicia kapłanów. Kończyły się one często konfiskatą mienia⁴¹. Np. w wyniku jednej z rewizji przeprowadzonej na plebanii w Chotowie Niemcy zabrali ze sobą meble, pościel, wozy, sanie i bryczkę⁴². Z kolei w sierpniu 1941 r. w Rudlicach Niemcy skonfiskowali ziemię, jak również wszystkie narzędzia rolnicze, inwentarz żywy i zbiory znajdujące się w stodole⁴³. Księżom odbierano posiadane przez nich księgozbiory⁴⁴.

Często zdarzało się, że Niemcy wyrzucali kapłanów z ich mieszkań, a plebanie wraz z całym wyposażeniem przejmowali na własne potrzeby. W Czastarach i Żytniowie na plebanii zorganizowano posterunek żandarmerii⁴⁵, w Mieleszynie szkołę dla niemieckich dzieci⁴⁶, w Mierzycach na plebanii zamieszkał komisarz gminny⁴⁷, a w innych przypadkach wprowadzali się do nich niemieccy urzędnicy lub osiedleńcy⁴⁸. W tej sytuacji kapłani byli zmuszeni mieszkać u zaprzyjaźnionych gospodarzy albo wynajmować mieszkania u niemieckich osiedleńców⁴⁹. Tak m.in. postąpił ks. Maciej Namysło proboszcz z Łękińskiego. W lipcu 1941 r. został wyrzucony z plebanii. Wobec tego zamieszkał w sąsiedniej wsi Wola Grzymalina u niemieckiego osiedleńcy, płacąc mu za mieszkanie 30 marek miesięcznie. W każdą niedzielę pokonywał 3,5-kilometrową drogę do kościoła w Łękińsku i odprawiał mszę św. dla wiernych. W dni powszednie celebrował mszę św. w drewnianym kościółku w Woli Grzymalinie⁵⁰.

⁴⁰ AACz, sygn. AP 44, Pismo ks. bp. T. Kubiny do ks. W. Glassa z dn. 21 sierpnia 1940 r., k.nlb; AACz, sygn. AP 214, Pismo ks. Bogusława Tuory z 10 września 1941 r., k.nlb; AACz, sygn. AP 227 Pismo bp. Kubiny do ks. Franciszka Wtorkiewicza z dn. 17 lipca 1941 r., k.nlb; AACz, AP 242, Pismo ks. Stanisława Waclawika do bp. T. Kubiny z dn. 7 czerwca 1941 r., k.nlb; Cz. Tomczyk, *Diecezja częstochowska...*, s. 364.

⁴¹ AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Osjaków, s. 235.

⁴² Tamże, Sprawozdanie..., parafia Chotów, s. 29–35.

⁴³ Tamże, Sprawozdanie..., parafia Rudlice, s. 307.

⁴⁴ *Wspomnienia ks. Macieja Namysły (1892–1979) z pobytu w obozach koncentracyjnych w Konstantynowie i Dachau spisane przez ks. Stanisława Ufniańskiego* [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac. J. Kapuściński, J. Związek, Częstochowa 2012, s. 203.

⁴⁵ AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Czastary, s. 47–51; Tamże, Sprawozdanie..., parafia Żytniów, s. 421.

⁴⁶ Tamże, Sprawozdanie..., parafia Mieleszyn, s. 185.

⁴⁷ Tamże, Sprawozdanie..., parafia Mierzyce, s. 197.

⁴⁸ Tamże, Sprawozdanie..., parafia Żdźary, s. 417; AKMCz, sygn. 133/327, Pismo ks. Stanisława Ogłazy do Kurii Diecezjalnej w Częstochowie z 9 lipca 1941 r., k.nlb; *Wspomnienia ks. Macieja Namysły...*, s. 202–203.

⁴⁹ AACz, sygn. KB 102, Kwestionariusz..., parafia Pajęczno, s. 551; AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Makowiska, s. 139; Tamże, Sprawozdanie..., parafia Pątnów, s. 254.

⁵⁰ Tamże, Sprawozdanie..., parafia Łękińsko, s. 146.

Niemcy przy pomocy miejscowych volksdeutscheów i bandytów publicznie znęcali się nad kapłanami. Tak było w przypadku ks. Władysława Wilczyńskiego z Makowisk. Edward Kuc, mieszkaniec wsi Łęczycy, kierowany osobistą zemstą przy pomocy dwóch żandarmów prowadził ks. Wilczyńskiego drogą w kierunku Pajęczna. Raz po raz kapłan musiał padać na twarz i czołgać się. Następnie wykonywał polecenia „padnij”, „powstań”. Tortury trwałyby z pewnością dłużej, gdyby na drodze nie pojawiły się kobiety. Widząc je, E. Kuc kazał proboszczowi obrócić się w stronę wsi i strzelając ponad głowę z rewolweru, kazał uciekać na plebanię. Po zakończeniu II wojny światowej E. Kuc został zastrzelony przez ruch oporu⁵¹.

2. Ograniczenia w działalności duszpasterskiej

Pierwsze ograniczenia w działalności duszpasterskiej zostały wydane w okresie zarządu wojskowego i dotyczyły czasu trwania nabożeństw. Pod pretekstem nadużywania celebracji liturgicznych do celów politycznych Arthur Greiser szef zarządu cywilnego w Poznaniu wydał 25 i 28 września 1939 r. rozkazy, na mocy których nabożeństwa mogły odbywać się jedynie w niedzielę pomiędzy 9.00 a 11.00. W dni powszednie kapłani mogli odprawiać msze przy zamkniętych drzwiach kościołów. Chrzty, pogrzeby i odwiedziny chorych mogły odbywać się bez przeszkód⁵².

Nowe uregulowanie godzin służby Bożej nastąpiło 24 lipca 1940 r. Nabożeństwa mogły odbywać się w niedzielę i uznane przez władze święta w godzinach od 7.00 do 11.30. W dni powszednie tzw. ciche msze mogły być sprawowane od 7.00 do 8.00. Wierni mogli w nich uczestniczyć tylko w środy i soboty. Spowiedź mogła odbywać się w soboty w godzinach 15.00–20.00. Nie podlegały ograniczeniom następujące posługi religijne: chrzty, pogrzeby, śluby, zaopatrywanie chorych⁵³.

Powyższe przepisy zostały zaostrzone na terenie regencji łódzkiej jesienią 1940 r. Tajna policja państwowa zezwoliła wiernym uczestniczyć w nabożeństwach jedynie w niedzielę i święta w godz. od 7.00 do 11.00. W dni powszednie kościoły musiały być zamknięte. Słuchanie spowiedzi mogło odbywać się jedynie w niedzielę. Wyjątek stanowiły chrzty, śluby, pogrzeby i posługa sakramentalna udzielana chorym⁵⁴.

⁵¹ Tamże, Sprawozdanie..., parafia Makowiska, s. 163; *Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich Nr 2 (do 10 XII 1942)* [w:] *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944)*, red. Z. Mazur, A. Pietrowicz, M. Rutowska, Poznań 2004, s. 233–234.

⁵² AACz, sygn. TP, Szkic dziejów diecezji częstochowskiej w latach okupacji 1939–1945, s. 4; Pismo bp. W. Dymka do abp. C. Orsenigo z 8 lutego 1940 r. [w:] *Le Saint Siege et la situation religieuse en Pologne et dans le pays baltes 1939–1945*, t. 3, Citta del Vaticano 1967, s. 215; J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego...*, s. 141–142; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 125.

⁵³ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego...*, s. 143; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 126.

⁵⁴ AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Mierzyce, s. 197, 205; Tamże, Sprawozdanie..., parafia Rudniki s. 321; AKMCz, brak sygn., Pismo ks. Juliana Koniecznego do bp. Ku-

Ograniczenie czasu trwania nabożeństw do godzin przedpołudniowych wyeliminowało nabożeństwa popołudniowe – nieszpory, majowe, czerwcowe, różaniec, gorzkie żale, drogę krzyżową. Z reguły urządzano je jedynie po ostatniej niedzielnej mszy. W dni powszednie pozostawała praktyka prywatna w domach. Pierwszopiątkowe nabożeństwo do Serca Pana Jezusa przeniesiono na pierwszą niedzielę miesiąca. Podobnie odpusty parafialne organizowano tylko w niedziele. Obchodzono je bez zewnętrznej okazałości⁵⁵.

W okresie okupacji niemieckiej nie odprawiano pasterki w godzinach wieczornych, lecz porannych⁵⁶. W 1940 r. nabożeństwa Wielkiego Tygodnia odbywały się przy zamkniętych drzwiach kościołów. W 1941 r. władze wyraziły zgodę na udział wiernych w nabożeństwie Męki Pańskiej w Wielki Piątek i w liturgii Wigilii Paschalnej w Wielką Sobotę. Procesja rezurekcyjna mogła zostać zorganizowana jedynie wewnątrz kościoła⁵⁷.

Pod byle pretekstem Niemcy zamykali kościoły na określony czas⁵⁸. Najczęściej jako powód zamknięcia podawano szalejącą w powiecie epidemię pryszczycy. Zdarzało się jednak, że nakazywano zamknięcie kościołów bez podania przyczyny. Proboszcz parafii Chotów ks. Wincenty Czarnecki otrzymał pismo od Amtskommissara gminy Mokrsko z datą 7 sierpnia 1941 r., w którym możemy przeczytać: „Zarządzam, aby w niedzielę t.j. dn. 10 sierpnia 1941 r. kościół był przez cały dzień zamknięty i w związku z tym, żadne czynności religijne w tym dniu nie mogą być prowadzone”⁵⁹. W tej sytuacji kapłani odprawiali msze św. w domach prywatnych, u wiernych, których mogli obdarzyć najwyższym zaufaniem⁶⁰. Przykładem może być ks. Leopold Berent z Rudnik, który po tym, jak Niemcy w sierpniu 1941 r. zamknęli kościół, odprawiał mszę św. o godz. 3.00 rano u państwa Tobisów, u których znalazł schronienie po wyrzuceniu z plebanii. W nabożeństwie z reguły uczestniczyli tylko domownicy i od czasu do czasu przychodzący wierni⁶¹. Podobnie postępował ks. Leon Poprawa z Praszki⁶².

W związku z zakazem organizowania procesji poza obrębem kościoła zabroniano organizowania tradycyjnej procesji Bożego Ciała i pielgrzymek na

biny z 8 sierpnia 1941 r., k. nlb; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 127; *Wspomnienia ks. Józefa Pruchnickiego...*, s. 288.

⁵⁵ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego...*, s. 145; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 129–130.

⁵⁶ AACz, sygn. KP 266, Pismo ks. Ludwika Gietyngiera do ks. Wincentego Czarneckiego z dn. 16 grudnia 1939 r., k. 47.

⁵⁷ K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 129.

⁵⁸ Tamże, s. 130.

⁵⁹ AACz, sygn. KP 266, Pismo Amtskommissara gminy Mokrsko do proboszcza parafii Chotów z dn. 7 sierpnia 1941 r., k. 81.

⁶⁰ AACz, sygn. AP 44, Pismo ks. W. Glassa do bp. Kubiny z dnia 27 listopada 1939 r., k.nlb.

⁶¹ AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Rudniki, s. 325.

⁶² APSFK, brak sygn., Kronika Domu Zakonnego Sióstr Felicjanek w Praszce, s. 61.

Jasną Górę. Kondukty pogrzebowe na cmentarz musiały być prowadzone w zupełnej ciszy, bez chorągwi, krzyży i ministrantów. Odbýwały się one z reguły w godzinach przedpołudniowych. Mogła wziąć w nich udział jedynie najbliższa rodzina⁶³. Najdrobniejsze uchybienia były surowo karane⁶⁴.

1 sierpnia 1940 r. na mocy rozporządzenia namiestnika Rzeszy zniesiono następujące święta katolickie obowiązujące w okresie II Rzeczypospolitej: Trzech Króli (6 stycznia), Oczyszczenia NMP (2 lutego), Św. Apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca), Wniebowzięcie NMP (15 sierpnia), Wszystkich Świętych (1 listopada), Niepokalanego Poczęcia NMP (8 grudnia). Boże Ciało i Wniebowstąpienie Pańskie na mocy rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych Wilhelma Fricka z 27 października 1941 r. przesunięto na najbliższą niedzielę. Dozwolono jedynie obchodzić: Nowy Rok, Poniedziałek Wielkanocny, Poniedziałek Zielonych Świątek, Boże Narodzenie, Św. Szczepana (26 grudnia)⁶⁵.

Zgodnie z rozkazem A. Hitlera z 24 czerwca 1940 r. obowiązywał bezwzględny zakaz bicia w dzwony kościelne. W świątyniach nie wolno było wywieszać chorągwi i innych atrybutów wiary katolickiej⁶⁶. W czasie nabożeństw zakazane było dzwonienie dzwonekami, zbieranie na tacę i organizowanie procesji⁶⁷. Zabroniono modlitw i pieśni o charakterze religijno-patriotycznym na czele z nabożeństwem do Matki Bożej Królowej Polski i pieśni takich jak „Boże coś Polskę” i „Serdeczna Matko”⁶⁸. Referat spraw kościelnych urzędu Namiestnika Rzeszy w Kraju Warty pismem z dn. 13 sierpnia 1941 r. skierowanym do urzędów gestapo w Poznaniu, Inowrocławiu i w Łodzi nakazał skonfiskowanie i zniszczenie wszystkich książeczek do nabożeństwa z tekstem pieśni „Boże coś Polskę”. Odpowiedzialnymi za zebranie książeczek od wiernych uczyniono duchownych⁶⁹.

⁶³ AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Mierzyce, s. 205; *Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich Nr 2 (do 10 XII 1942)...*, s. 27; K.M. Pospieszalski, *Polska pod niemieckim prawem...*, s. 166; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki...*, s. 245–246; Cz. Łuczak, *Arthur Greiser hitlerowski władca w Wolnym Mieście Gdańsku i w Kraju Warty*, Poznań 1997, s. 97.

⁶⁴ AACz, sygn. AP 242, Pismo ks. Stanisława Waclawika do bp. T. Kubiny z dn. 7 czerwca 1941 r., k.nlb.

⁶⁵ K.M. Pospieszalski, *Polska pod niemieckim prawem...*, s. 165; J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego...*, s. 151; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 132–133; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki...*, s. 243.

⁶⁶ Ł. Jastrząb, *Archidiecezja poznańska w czasie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Poznań 2012, s. 80.

⁶⁷ AACz, sygn. TP, Szkic dziejów..., s. 5; AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Mierzyce, s. 205.

⁶⁸ AACz, sygn. KB 1, Pismo bp. Kubiny do księży dziekanów diecezji częstochowskiej z 13 stycznia 1941 r., k.319.

⁶⁹ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego...*, s. 140–141; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 138–139; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki...*, s. 228–229.

Zakazana została działalność chórów kościelnych poza świątynią. Szczegóły w tej kwestii regulowało rozporządzenie Greisera z 12 maja 1941 r., według którego w Kraju Warty w trybie natychmiastowym zarządzono oddzielenie chórów kościelnych od świeckich. Chóry kościelne mogły występować jedynie w czasie uroczystości religijnych. Udział w innych imprezach był zakazany. Chórom świeckim z kolei zabroniono występów w nabożeństwach religijnych⁷⁰.

Proboszczowie byli zmuszani do ogłaszania z ambony zarządzeń władz okupacyjnych i przypominania o obowiązku kłaniania się Niemcom. Przykładem może być zachowane w aktach parafii Chotów zarządzenie landrata wieluńskiego o obowiązkowym wprowadzeniu kartek na różne artykuły z 13 marca 1940, które miało zostać odczytane przez proboszcza w czasie niedzielnych nabożeństw⁷¹. Niektórzy kapłani nie przestrzegali ściśle tych zarządzeń. Należał do nich ks. Wincenty Czarnecki z Chotowa, który z tego powodu narażał się na częste wizyty żandarmów i represje⁷².

W lutym 1941 r. niemiecka policja zakazała, pod groźbą kar, by polscy kapłani pomagali księżom z sąsiednich parafii przy spowiedziach. Wyjątkiem mogła być choroba lub nagła przeszkoda sąsiada⁷³.

W Kraju Warty władze okupacyjne zezwoliły na posługiwanie się językiem polskim w życiu religijnym. Modlitwa, śpiew były prowadzone w języku polskim. Również kazania były wygłaszane w języku ojczystym. Ogłoszenia parafialne były natomiast odczytywane w języku polskim i niemieckim. Inskrypcje w kościołach i na cmentarzach musiały mieć jednak brzmienie niemieckie⁷⁴.

Na mocy rozporządzenia landrata wieluńskiego z 27 lutego 1940 r. zakazano urzędom parafialnym, które były jednocześnie urzędami stanu cywilnego posługiwania się pieczętkami z polskimi napisami i symbolami. Od tej pory należało używać pieczętki z niemieckim tekstem. Metryki i akty urodzenia, ślubu i zgonu należało wypisywać w języku niemieckim lub jednocześnie w języku polskim i niemieckim. W razie niespełnienia tego rozporządzenia, które miało obowiązywać od 1 marca 1940 r., osoba wypisująca wskazane dokumenty miała być karana grzywną w wysokości 20 Rm⁷⁵.

⁷⁰ Ł. Jastrząb, *Archidiecezja poznańska...*, s. 80.

⁷¹ AACz, sygn., KP 266, Rozporządzenie landrata wieluńskiego o obowiązkowym wprowadzeniu kartek na różne artykuły z 13 marca 1940 r., k. 65–66.

⁷² AACz, sygn. AP 242, Pismo ks. Stanisława Waclawika do bp. T. Kubiny z dn. 7 czerwca 1941 r., k.nlb; AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Chotów, s. 29–35; Archiwum Parafialne w Chotowie (dalej: APCh), brak sygn., T. Jaskuła, Parafia Chotów w czasie wojny 1939–1945, s. 83–91; Cz. Tomczyk, *Diecezja częstochowska...*, s. 293.

⁷³ Ł. Jastrząb, *Archidiecezja poznańska...*, s. 74.

⁷⁴ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego...*, s. 122, 136–137; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 138–139; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki...*, s. 229.

⁷⁵ AACz, sygn. KP 266, Pismo landrata wieluńskiego do wszystkich katolickich i ewangelickich parafii w powiecie wieluńskim z dn. 27 lutego 1940 r., k. 61; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN) sygn. Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (dalej:

Landrat wieluński z dniem 1 lutego 1940 r. wprowadził stałe opłaty za usługi kancelaryjne i sakramentalne. Za wypisanie skróconego aktu urodzenia, ślubu i zgonu nie wolno było zażądać opłaty większej niż 0,50 Rm, zaś za pełny akt więcej niż 1,50 Rm. Chrzt św. razem ze spisaniem aktu kosztował od 1 do 4 Rm, ślub od 5 do 20 Rm. Pogrzeb z mszą św. w kościele i wyprowadzeniem na cmentarz 50 Rm. Za przemówienie na cmentarzu można było pobrać dodatkową opłatę, ale nie większą niż 15 Rm. Pokropek kosztował 4 Rm⁷⁶.

W trakcie nabożeństw dochodziło nierzadko do niemiłych incydentów spowodowanych przez Niemców. Np. w czasie mszy św. sprawowanej w Makowiskach w Środę Popielcową 1941 r. do kościoła wszedł żandarm i demonstracyjnie chodził po świątyni w czapce⁷⁷.

W okresie przedwojennym ważną rolę w życiu duszpasterskim odgrywały stowarzyszenia, bractwa i zrzeczenia religijne. Do najprężniej działających należały stowarzyszenia wchodzące w skład Akcji Katolickiej: Katolickie Stowarzyszenie Mężczyzn (KSM), Katolickie Stowarzyszenie Kobiet (KSK), Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej (KSMM) i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej (KSMŻ). Działalnością dobroczynną zajmowało się Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo oraz Towarzystwo Dobroczynności. Duszpasterstwo robotników było prowadzone w ramach Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich. Wśród dzieci i młodzieży szkolnej działała Krućjata Eucharystyczna i Sodalicia Mariańska. Pogłębianiem pobożności zajmowały się: III Zakon św. Franciszka, Apostolstwo Modlitwy, Żywy Różaniec, Straż Honorowa Serca Jezusowego i Arcybractwo Różańcowe⁷⁸. Wszystkie stowarzyszenia i organizacje katolickie zostały rozwiązane, a ich majątek skonfiskowany na mocy zarządzenia wydanego przez A. Greisera, szefa zarządu cywilnego, 21 września 1939 r. W kwietniu 1941 r. zostały zlikwidowane parafialne oddziały Caritasu⁷⁹.

Poza wymienionymi w powyższym zestawieniu stowarzyszeniami swojej działalności musiało zaprzestać funkcjonujące w Wieruszowie Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich skupiające w swoich szeregach 68 członków oraz zajmujące się niesieniem pomocy ubogim Towarzystwo Dobroczynności z Wie-

GK) 178/228, Rozporządzenie urzędu Namiestnika Rzeszy z 5 grudnia 1940 r. w Poznaniu dotyczące uregulowania spraw stanu cywilnego, k. 2.

⁷⁶ AACz, sygn. KP 266, Pismo landrata wieluńskiego do Katolickiego Urzędu Parafialnego w Chotowie z 31 stycznia 1940 r., k. 59–60.

⁷⁷ AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Makowiska, s. 149.

⁷⁸ J. Związek, *Katolickie stowarzyszenia społeczne w diecezji częstochowskiej (1925–1939)*, Częstochowa 1994.

⁷⁹ S. Nawrocki, *Hitlerowska okupacja Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego. Wrzesień–październik 1939*, Poznań 1966, s. 227; Tenże, *Terror policyjny w Kraju Warty 1939–1945*, Poznań 1973, s. 103; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 103, 123, 202; Cz. Łuczak, *Pod niemieckim jarzmem...*, s. 303.

lunia, do którego należało 65 członków. W związku z zamknięciem szkół dla polskich dzieci niemożliwa stała się działalność Krucjaty Eucharystycznej i Sołdalicji Mariańskiej⁸⁰.

3. Eksterminacja duchowieństwa

W wyniku akcji przeciwko polskiej inteligencji przeprowadzonej w dniach 8–9 listopada 1939 r. zostało aresztowanych 11 kapłanów diecezji częstochowskiej. Ostatecznie do obozu w Radogoszczy trafiło 7 kapłanów⁸¹, 4 pozostałych po dwóch dobach zwolniono⁸². Aresztowani kapłani odzyskali wolność 15 stycznia 1940 r., otrzymali jednak nakaz opuszczenia Warthegau w ciągu 8 dni⁸³.

W tym gronie znalazł się ks. Wincenty Przygodzki z Wielunia. Po jego wyjeździe do Częstochowy administratorem parafii Wieluń został mianowany z dniem 4 marca 1941 ks. Józef Drzazga⁸⁴. Funkcję tę pełnił do końca czerwca 1941 r. Od początku lipca tr. nowym administratorem został mianowany ks. Marian Łosoś⁸⁵. Był dwukrotnie aresztowany przez gestapo. Powodem pierwszego aresztowania były znalezione w kościele sztandary narodowe polskie oraz inne emblematy państwa polskiego. Za drugim razem został pozbawiony wolności za to, że bez pozwolenia władz okupacyjnych spełniał opiekę duszpasterską nad chorymi w miejscowym szpitalu⁸⁶.

W pozostałych parafiach pracę podjęli następujący kapłani: w Działoszynie ks. Zygmunt Pomian (dotychczas wikariusz w Kruszyńcu), w Konopnicy ks. Maksymilian Binkiewicz (prefekt w Gimnazjum Biskupim w Wieluniu),

⁸⁰ AACz, sygn. KB 5, Zestawienia liczbowe stowarzyszeń Akcji Katolickiej 1938, k. nłb.

⁸¹ Ks. Józef Bartecki z Przedmościa, ks. Władysław Derbis z Ostrów, ks. Bolesław Lis z Działoszyna, ks. Jan Massalski z Sokolnik, ks. Wincenty Przygodzki z Wielunia, ks. Franciszek Szuba z Konopnicy, ks. Wincenty Śliwiński z Ochędzyna.

⁸² Ks. Józef Piekliński z Jaworzna, ks. Adam Skrzypiec z Lututowa, ks. Bolesław Sokół z Ostrówka, ks. Ewaryst Szopiński z Rudy.

⁸³ AIPN Oddział w Łodzi (dalej: Ld) 9/96, Fotokopia wykazu duchownych rzymskokatolickich osadzonych w więzieniu policyjnym w Radogoszczy z 13 stycznia 1940 r., k. 9-10; AACz, sygn. TP, Dokumentacja o księżach prześladowanych w czasie okupacji hitlerowskiej, k.nłb; T. Olejnik, *Przebieg i skutki hitlerowskiej akcji przeciw kierowniczym warstwom polskiego społeczeństwa na ziemi wieluńskiej w latach 1939–1940*, „Rocznik Wieluński” 2003, t. 3(2003), s. 35–36.

⁸⁴ T. Dusza, *Działalność Polskiej Prowincji Misjonarzy...*, s. 80.

⁸⁵ Na podstawie zapisów znajdujących się w Raptularzu Zaślubionych parafii Wieluń 1938–1945 możemy stwierdzić, że ks. Józef Drzazga błogosławił jako administrator parafii pierwszy związek małżeński 6 marca 1941, a ostatni 29 czerwca 1941 r., ks. Marian Łosoś pierwszy 5 lipca 1941 r., a ostatni 5 października 1941 r. – Archiwum Parafii Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Wieluniu (dalej: APNNMPW), brak sygn., Raptularz Zaślubionych parafii Nawiedzenia NMP w Wieluniu 1938–1945.

⁸⁶ J. Związek, *Ks. Łosoś Marian (1910–1978)*, „CzWD” 1979, nr 4–5, s. 113.

w Ochędzynie ks. Bolesław Kobierski (prefekt szkół powszechnych w Wieruszowie), w Przedmościu ks. Mieczysław Janecki (wikariusz w Kłobucku), w Sokolnikach ks. Stanisław Waclawik (sekretarz generalny Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej i Katolickiego Stowarzyszenia Mężów)⁸⁷.

Ofiarą eksterminacyjnej polityki niemieckiego okupanta padł ks. Bolesław Stradowski z Czastar, zamordowany na polecenie miejscowego komendanta żandarmerii Fritza Bednarowskiego 21 maja 1940 r.⁸⁸ oraz ks. Jan Krawiecki pozbawiony życia w bliżej nieokreślonych okolicznościach wiosną 1941 r. w pobliżu wsi Dębółka⁸⁹. Z kolei ks. Tadeusz Lubas, wikariusz z Osjakowa, na skutek załamania psychicznego trafił do szpitala psychiatrycznego w Kobierzyźnie pod Krakowem i znalazł się wśród 566 pacjentów wywiezionych 23 czerwca 1942 r. do Auschwitz i tam zagazowanych⁹⁰.

Po śmierci ks. Stradowskiego opiekę duszpasterską nad wiernymi parafii Czastary przejął ks. Franciszek Figura ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy z Wielunia, a następnie ks. Józef Barczyk z Radostowa. Przerażony zaistniałymi wydarzeniami wikariusz parafii ks. Mieczysław Mazanek, pochodzący z okolic Krakowa, podpisał listę lojalności wobec okupanta. Za ten czyn ruch oporu wydał na niego wyrok śmierci, jednakże uprzedzony wcześniej ksiądz volksdeutsch zdążył zbiec na teren Gau Oberschleisen⁹¹. Ks. Jana Krawieckiego zastąpił natomiast ks. Franciszek Deja ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy Św. Rodziny. W parafii Osjaków ks. Lubasa zastąpił ks. Władysław Zmysłowski⁹².

⁸⁷ AKMCz, sygn. 150/144, Pismo ks. J. Massalskiego do bp. Kubiny z 28 września 1940 r., k.nlb.; Cz. Tomczyk, *Diecezja częstochowska...*, s. 359.

⁸⁸ AACz, sygn. KB 102, Kwestionariusz..., parafia Czastary, s. 175; AKMCz sygn. 100/60, Protokół w sprawie śmierci ks. Bolesława Stradowskiego, proboszcza parafii Czastary, s. 47–51; APŁOS, sygn. 110/85, Ankieta..., gmina Czastary, s. 16; J. Związek, *Martyrologium...*, s. 275–276, Tenże, *Represje wobec duchowieństwa diecezji częstochowskiej w latach 1939–1945* [w:] *Martyrologia duchowieństwa polskiego 1939–1945*, red. B. Bejze, A. Galiński, Łódź 1992, s. 75–84.; A. Galiński, *Martyrologia duchowieństwa w świetle akt Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi* [w:] *Martyrologia duchowieństwa polskiego 1939–1956*, Łódź 1992, s. 199.

⁸⁹ AACz, sygn. AP 297, Pismo wiernych z parafii Naramice do bp. Kubiny z 11 maja 1940 r., k.nlb; Tamże, Pismo ks. Jana Krawieckiego do bp. Kubiny z 15 maja 1940 r., k.nlb; AKMCz, sygn. 100/60, Sprawozdanie..., parafia Naramice, s. 211; J. Związek, *Represje...*, s. 79; A. Galiński, *Martyrologia duchowieństwa...*, s. 199.

⁹⁰ J. Związek, *Martyrologium...*, s. 259; Tenże, *Przeszłość kościelna parafii rzymskokatolickich na terenie gminy Osjaków* [w:] *Monografia Gminy Osjaków*, red. J. Książek, Wieluń 2012, s. 125–126.

S. Batawia, *Zagłada chorych psychicznie*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce” (dalej: BGKBZNwP), 1947, t. 3, s. 102

⁹¹ AACz, sygn. KB 102, Kwestionariusz..., parafia Czastary, s. 175; J. Związek, *Aresztowanie...*, s. 14.

⁹² J. Związek, *Przeszłość kościelna parafii rzymskokatolickich...*, s. 125–126.

6 października 1941 r. Niemcy przeprowadzili masowe aresztowania duchownych na terytorium Warthegau. W ich wyniku aresztowano i zesłano do obozu koncentracyjnego w Dachau 55 kapłanów diecezji częstochowskiej z powiatu wieluńskiego⁹³.

Tabela 1. Wykaz kapłanów Kościoła Częstochowskiego aresztowanych w powiecie wieluńskim i wysłanych do obozu koncentracyjnego w Dachau

Lp.	Nazwisko i imię	Data urodzenia	Parafia	Stanowisko
1	2	3	4	5
1.	Banasiewicz Witalis	13 XII 1906	Strzelce Wielkie	Proboszcz
2.	Barczyk Józef	21 VIII 1903	Radostów	Proboszcz
3.	Berent Leopold	18 X 1875	Rudniki	Proboszcz
4.	Binkiewicz Maksymilian	21 II 1908	Konopnica	Proboszcz
5.	Brzeziecki Jan	3 VIII 1913	Rudlice	Wikariusz
6.	Chwiłowicz Aureliusz	13 IX 1873	Pajęczno	Proboszcz
7.	Czarnecki Wincenty	1 IV 1876	Chotów	Proboszcz
8.	Drojewski Roman	7 II 1882	Dzietrzkowice	Proboszcz
9.	Dyja Edward	13 X 1894	Dzietrzniki	Proboszcz
10.	Gałczyński Stefan	26 VIII 1888	Pątnów	Proboszcz
11.	Gietyngier Ludwik	16 VIII 1904	Raczyn	Proboszcz
12.	Głogowski Wawrzyniec	9 VIII 1867	Wierzychlas	Proboszcz
13.	Gozdek Adolf, dr	4 V 1876	Brzeźnica	Proboszcz
14.	Gryszka Tomasz	15 XII 1875	Żytniów	Rezydent
15.	Hadaś Emanuel	25 XII 1875	Osjaków	Proboszcz
16.	Hamerling Kazimierz	12 II 1887	Skomlin	Proboszcz
17.	Iwański Marian	23 I 1903	Szynkielów	Proboszcz
18.	Janecki Mieczysław	14 IX 1905	Przedmość	Proboszcz
19.	Jastrzębiński Stefan	4 VIII 1883	Żdźary	Proboszcz
20.	Jaworski Zygmunt	4 III 1905	Mieleszyn	Proboszcz
21.	Jung Marian ⁹⁴	31 III 1901	Kleszczów	Proboszcz
22.	Karczewski Apolinary	23 VII 1876	Mierzyce	Proboszcz
23.	Kobierski Bolesław	16 IX 1907	Ochędzyn	Proboszcz
24.	Konieczny Julian	9 XII 1897	Rząśnia	Proboszcz
25.	Konopka Aleksander	29 II 1911	Sulmierzyce	Wikariusz
26.	Kościów Karol	20 V 1911	Wieruszów	Wikariusz
27.	Kott Walenty, dr	11 II 1880	Wieruszów	Proboszcz
28.	Kowalski Stefan	18 V 1914	Rząśnia	Wikariusz
29.	Krawczyński Józef	18 IV 1900	Łyskornia	Proboszcz
30.	Krawczyński Roman	11 VII 1883	Siemkowice	Proboszcz
31.	Kruk Wincenty	8 II 1908	Kielczygłów	Proboszcz
32.	Łosoś Marian	22 VII 1910	Wieluń	Wikariusz
33.	Muchański Andrzej	29 X 1869	Biała Ostrzesz.	Proboszcz
34.	Namysło Maciej	23 II 1892	Łękińsko	Proboszcz

⁹³ Tenże, *Aresztowanie...*, s. 16.

⁹⁴ Ks. Marian Jung został aresztowany i wysłany do obozu koncentracyjnego w Dachau na początku 1941 r. – AACz, sygn. AP 73, Pismo bp. A. Zimniaka do ks. Łochockiego administratora parafii Kleszczów z dn. 26 lutego 1941 r., k.nlb.

1	2	3	4	5
35.	Nowak Wincenty	30 VI 1896	Komorniki	Proboszcz
36.	Ogłaza Stanisław	28 III 1888	Wiewiec	Proboszcz
37.	Pabich Stanisław	7 II 1886	Dworszowice Kość.	Proboszcz
38.	Pawłowski Edward	7 XI 1876	Węglewice	Proboszcz
39.	Piekliński Józef	7 II 1897	Jaworzno	Proboszcz
40.	Pomian Zygmunt	2 XII 1892	Działoszyn	Proboszcz
41.	Poprawa Leon	11 IX 1909	Praszka	Wikariusz
42.	Pytlawski Roman	12 II 1886	Czajków	Proboszcz
43.	Rabsztyn Ignacy	30 I 1903	Wieluń	Kapelan
44.	Rożnowski Kazimierz	22 I 1903	Radoszewice	Proboszcz
45.	Strugała Franciszek	23 III 1904	Kraszewice	Proboszcz
46.	Sukiennicki Stanisław	8 V 1875	Żytniów	Proboszcz
47.	Szopiński Ewaryst	26 X 1910	Ruda	Wikariusz
48.	Tochowicz Ignacy	27 XII 1899	Bolesławiec	Proboszcz
49.	Wacławik Stanisław	29 IV 1906	Sokolniki	Proboszcz
50.	Wiktorowski Konstanty	26 I 1902	Mierzyce	Wikariusz
51.	Wilczyński Władysław	8 IX 1875	Makowiska	Proboszcz
52.	Wujek Jan	8 I 1906	Lututów	Proboszcz
53.	Wróblewski Michał	30 III 1889	Wójcin	Proboszcz
54.	Zbierski Marian	28 XI 1879	Krzyworzeka	Proboszcz
55.	Zmysłowski Władysław	30 VI 1905	Siemkowice	Wikariusz

Źródło: AACz, sygn. TP, Szkic dziejów..., s. 6–7; Cz. Tomczyk, *Diecezja częstochowska...*, s. 384–385.

Z powodu podeszłego wieku i złego stanu zdrowia z obozu przejściowego w Konstantynowie zostali zwolnieni: ks. Wacław Chrzanowski (Ruda), Zenon Cwilong (Sulmierzyce), Franciszek Paterok (Dzietrzkowice), Franciszek Wtor-kiewicz (Rudlice), Adam Żor (Czarnożyły). Z samochodu transportującego aresztowanych do Wielunia zbiegli ks. Władysław Adamus (Pajęczno) i ks. Julian Kowalski (Łubnice). Ks. Tadeusz Ojrzyński w momencie aresztowania zmylił czujność pilnujących żandarmów i uciekł, udając się na terytorium Generalnego Gubernatorstwa. Z kolei ks. Bolesław Sokół skutecznie ukrył się na strychu obory, w której nocował po wyrzuceniu z plebanii. Aresztowania uniknęli – ks. Jan Szyca z Ożarowa, pochodzący z terenów województwa pomorskiego i w myśl ideologii nazistowskiej zaliczany do narodowości niemieckiej, cieszący się również wsparciem niemieckiego dziedzica Kuniberta Meskego, oraz ks. Franciszek Kruszyński posiadający włoskie obywatelstwo. Ks. Józef Kubica z Cieszęcina i ks. Józef Pruchnicki z Mokrska zostali oddelegowani do pracy duszpasterskiej wśród ludności polskiej w powiecie wieluńskim⁹⁵.

Spośród 55 kapłanów zesłanych do Dachau aż 37 poniosło tam śmierć, a jedynie 18 doczekało się wyzwolenia obozu przez wojska amerykańskie 29 kwietnia 1945 r. W tym gronie znaleźli się również ks. Bolesław Kobierski, ks. Alek-

⁹⁵ J. Związek, *Aresztowanie...*, s. 22–23.

sander Konopka, ks. Leon Poprawa i ks. Ewaryst Szopiński, którzy byli poddawani doświadczeniom pseudomedycznym⁹⁶. Godnym podkreślenia jest fakt, że wśród 108 męczenników z okresu II wojny światowej, ogłoszonych błogosławionymi przez papieża Jana Pawła II 13 czerwca 1999 r. w Warszawie, było dwóch kapłanów diecezji częstochowskiej – ks. Maksymilian Binkiewicz i ks. Ludwigo Roch Gietyngier⁹⁷.

4. Posługa duszpasterska ks. Józefa Kubicy i ks. Józefa Pruchnickiego

Po aresztowaniu 6 października 1941 r. i zesłaniu do obozu koncentracyjnego w Dachau 55 kapłanów ziemi wieluńskiej, jedynie ks. Józef Kubica, wikariusz z Cieszęcina, i ks. Józef Pruchnicki, proboszcz z Mokrska, otrzymali prawo prowadzenia pracy duszpasterskiej na terytorium powiatu wieluńskiego⁹⁸.

10 października 1941 r. zostali wezwani do siedziby gestapo w Wieluniu, gdzie oznajmiono im, że kościół w Rudzie to jedyna świątynia otwarta dla ludności polskiej, w której wolno im będzie celebrować msze święte. Niemcy uczynili ks. Kubicę głównym odpowiedzialnym za prowadzenie pracy duszpasterskiej. Jeszcze tego samego dnia przewieziono kapłanów do Rudy, w celu przekazania im kluczy do kościoła. Nakazano sporządzić inwentarz, a odpis dostarczyć gestapo⁹⁹.

Od samego początku kapłani musieli zmagać się z licznymi utrudnieniami w pracy duszpasterskiej. Pierwszym ograniczeniem było zdeponowanie kluczy do świątyni na posterunku żandarmerii. Jeżeli kapłani chcieli odprawić mszę św. albo udać się z Najświętszym Sakramentem do chorych, musieli zgłosić się po nie na posterunek. Na ich wydanie czekali nieraz kilkanaście minut, co znacznie utrudniało prowadzenie duszpasterstwa. Wobec powyższego kapłani zdecydowali, że w dni powszednie będą sprawować mszę św. w domu i tam również będą przechowywali Najświętszy Sakrament¹⁰⁰.

⁹⁶ Tenże, *Martyrologium...*, s. 288–298.

⁹⁷ Tenże, *Męczennicy częstochowscy wzorem nauczyciela i wychowawcy*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” (dalej: CzST), 2005, t. 33(2005), s. 230–231; tenże, *Nauczyciele i wychowawcy naszego Gimnazjum – błogosławionymi [w:] 100 lat historii, 100 lat tradycji. Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Wieluniu w latach 1906–2006*, Wieluń 2006, s. 319.

⁹⁸ AACz, sygn. TP, Szkic dziejów diecezji częstochowskiej w latach okupacji 1939–1945, s. 5; *Wspomnienia ks. Józefa Kubicy o pracy duszpasterskiej w powiecie wieluńskim w okresie okupacji hitlerowskiej* [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac. J. Kapuściński i J. Związek, Częstochowa 2012, s. 136–137.

⁹⁹ AACz, sygn. KB 102, Kwestionariusz..., parafia Ruda, s. 661; *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 140–141; *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 289–291;

¹⁰⁰ *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 291; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki...*, s. 247–248.

Do końca 1941 r. odbyła się tylko jedna msza św. z udziałem wiernych. Na przełomie października i listopada 1941 r. komisarz gminy Wierchlas – Stephan wydał zarządzenie, na mocy którego zamknięto kościół pod pretekstem szerzącej się w powiecie pryszczycy bydła. W tym czasie nie wolno było udzielać chrztów, ślubów i sprawować obrzędów pogrzebowych¹⁰¹.

Dzięki staraniom ks. Kubicy szef gestapo wyraził zgodę na otwarcie kościoła w Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego 1942 r. Po świętach kościół ponownie zamknięto. Został on otwarty dopiero w pierwszą niedzielę lipca 1942 r. Od tej pory w każdą niedzielę odprawiano cztery msze św. – o godz. 7.30, 8.30, 9.30 i 10.30. O godz. 11.30 kościół musiał być zamknięty¹⁰².

Kapłani nie głosili kazań, ponieważ obawiali się, że ich słowa mogą zostać źle zrozumiane lub przeinaczone, co w efekcie mogło ściągnąć na nich nowe represje. Modlitwy i śpiewy były prowadzone w języku polskim¹⁰³. Msza św. o godz. 9.30 zawsze była odprawiana w intencji Ojczyzny. Po jej zakończeniu przy wystawionym Najświętszym Sakramencie śpiewano suplikację: „Święty Boże...”. Zakazano składania jakichkolwiek ofiar. Mimo to wierni zostawiali pieniądze na ołtarzu Matki Bożej Rudzkiej. Pozyskane w ten sposób środki przeznaczano na pokrycie bieżących wydatków związanych z utrzymaniem kościoła, opłacenie organisty i niezbędne remonty. W 1944 r. dzięki zgromadzonym środkom finansowym zorganizowano malowanie kościoła. Resztę przesyłano na potrzeby Kurii Częstochowskiej i Seminarium Duchownego¹⁰⁴.

Ks. Kubica i ks. Pruchnicki otrzymali prawo prowadzenia pracy duszpasterskiej na terenie całego powiatu wieluńskiego. Opiekę nad zachodnią częścią powiatu objął ks. Kubica, a nad wschodnią ks. Pruchnicki. Zgodnie z zarządzeniem A. Greisera z dn. 11 marca 1942 r. kapłani otrzymali prawo udzielania chrztów, słuchania spowiedzi św., udzielania Komunii Św. i prowadzenia pogrzebów (ale tylko w domu i na cmentarzu, kondukty były bowiem zakazane). Zakazano natomiast błogosławienia związków małżeńskich i sprawowania mszy św. poza kościołem w Rudzie. Mimo zakazu kapłani pod osłoną nocy odprawiali msze św. i błogosławili związki małżeńskie zaufanym wiernym¹⁰⁵.

¹⁰¹ *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 141, *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 291; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 130.

¹⁰² *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 150; *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, 292–293; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 128.

¹⁰³ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego...*, s. 122, 136–137; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 138.

¹⁰⁴ AACz, sygn. KB 102, Kwestionariusz..., parafia Ruda, s. 659; *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 153–154.

¹⁰⁵ AACz, sygn. TP, Szkic dziejów..., s. 8; *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 297; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 132; A. Galiński, *Gmina Lututów w latach wojny i okupacji hitlerowskiej* [w:] *Sześć wieków Lututowa*, red. T. Olejnik, Wieluń 2007, s. 164.

Ks. Kubica w porozumieniu z organistami wyznaczył 9 punktów duszpasterskich, do których przyjeżdżał raz w miesiącu:

- Wieruszów – w domu p. Kijaka, a potem w mieszkaniu organisty Piekarskiego,
- Kraszewice – w domu organisty Piskorskiego,
- Galewice – w domu organisty Wójcika,
- Bolesławiec – w domu p. Kijaka,
- Praszka – w domu kościelnego Szymczyka,
- Lututów – w domu p. Larowej,
- Walichnowy – w domu p. Sadowej; po pewnym czasie spotkania przeniesiono do Kąt Walichnowskich, odbywały się one w domu p. Małeckiego,
- Wiewiórka – w domu p. Krzemińskiego,
- Rudlice – w domu organisty p. Kowalczyka¹⁰⁶.

Wbrew pierwotnym zamierzeniom nie udało się zorganizować podobnych placówek duszpasterskich w Czajkowie i Rudnikach. Na przeszkodzie stanął brak zaangażowania ze strony miejscowych organistów oraz możliwość uczęszczania na nabożeństwa do parafii położonych w Prowincji Górnośląskiej¹⁰⁷.

Ks. Kubica starał się odwiedzać wyznaczone ośrodki przynajmniej raz w miesiącu, w ustalony dzień tygodnia. Ze względu na śnieżyce i mrozy zimą 1941/1942 i 1942/1943, jak również z powodu choroby czy przymusowych wew-
 zwań na gestapo nie zawsze było to jednak możliwe¹⁰⁸.

Tabela 2. Wykaz ośrodków duszpasterskich odwiedzanych przez ks. Kubicę

Miejscowość	Liczba wizyt duszpasterskich
Bolesławiec	39
Dalachów	13
Galewice	36
Kąty Walichnowskie	27
Konopnica	4
Kraszewice	34
Lututów	38
Osjaków	9
Praszka	32
Rudlice	32
Walichnowy	6
Wieruszów	11

Źródło: *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 143–144.

¹⁰⁶ *Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich Nr 3 (do 31 XII 1942)* [w:] *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944)*, red. Z. Mazur, A. Pietrowicz, M. Rutowska, Poznań 2004, s. 65; *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 142.

¹⁰⁷ *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 142

¹⁰⁸ Tamże, s. 143.

Ks. Kubica w dojazdach do wyznaczonych ośrodków duszpasterskich, tam gdzie było to możliwe, korzystał z transportu kolejowego, najczęściej jednak posługiwał się rowerem. Każdorazowy wyjazd rozpoczynał się o 5 rano i trwał 6–8 godzin. W okresie wiosenno-letnim ks. Kubica powracał na nocleg do Rudy, w jesienno-zimowym zatrzymywał się w Kraszewicach, Lututowie i Bolesławcu. Na czas podróży, aby nie narażać się na dodatkowe szykany, nie zakładał sutanny. Sakramentów św. udzielał jedynie w komży i stule¹⁰⁹.

Ks. Pruchnicki wyjeżdżał z Rudy w poniedziałek o 7.00 rano. O 10.00 był w Działoszynie. Spowiadał, a następnie udzielał chrztów. O godz. 16.00 udawał się do Pajęczna. Spowiadał wiernych, wieczorem natomiast odwiedzał chorych. W Pajęcznie pozostawał na nocleg. Korzystał z gościny siostr westiarek. Siostry przed wojną prowadziły przedszkole i szyły szaty liturgiczne. W czasie okupacji opiekowały się chorymi i biednymi. W ich domu zakonnym ks. Pruchnicki w tajemnicy odprawiał mszę św., a w zwykłej szafce przechowywał Najświętszy Sakrament, który pod nieobecność kapłana siostry zanosili umierającym. W ten sposób trwała tu wieczysta adoracja Jezusa Eucharystycznego¹¹⁰.

Kolejnego dnia ks. Pruchnicki kontynuował spowiedź. Po jej zakończeniu udawał się do wsi Siedlec należącej do parafii Pajęczno. Po 2–3 godzinach wyruszał w kierunku wsi Wistki. Po spełnieniu obowiązków kapłańskich spożywał obiad u p. Jaworskich, którzy prowadzili własny sklep. Z Wistek udawał się do Strzelec Wielkich, a następnie do Dworszowic Pakoszowych, gdzie zatrzymywał się na nocleg.

Ks. Pruchnicki czasami zmieniał trasę. Z Pajęczna udawał się wówczas do Makowisk, Dworszowic Kościelnych, Brzeźnicy i Strzelec Wielkich. Wyżej wymienione parafie odwiedzał jednak rzadko, ponieważ były one położone w pobliżu parafii Wąsosz w Prowincji Górnośląskiej, gdzie posługę duszpasterską pełnili: proboszcz ks. Wincenty Spirra i wikariusze ks. Marian Minor, a później Franciszek Bar, którzy przekraczali granicę i wyręczali ks. Pruchnickiego. Jednocześnie ludność z przygranicznych miejscowości z Kraju Warty bez większych trudności uczestniczyła w nabożeństwach w kościele w Wąsosz¹¹¹.

Zdarzało się, że ks. Pruchnicki z Dworszowic udawał się do Górek Zamojskich, Dębowca, Krzywanic k. Wiewca, Sulmierzyc i Rzaśni. Tutaj nieocenioną pomoc stanowił dlań organista p. Niemczyk, który organizował spotkania

¹⁰⁹ Tamże, s. 144; M. i F. Rojkwie, *Ocalić od zapomnienia...*, s. 87; J. Związek, *Przeszłość kościelna Lututowa...*, s. 71.

¹¹⁰ *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 297–298; W. Kaczmarek, *Zakony i zgromadzenia zakonne w diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1974, nr 2(1974), s. 236; J. Związek, *Z przeszłości miejscowości i parafii Pajęczno* [w:] *Matka Boża Pajęczańska – z dziejów miasta i obrazu. Materiały z sesji naukowej z dnia 9 kwietnia 2005 roku*, Pajęczno 2005, s. 15; Tenże, *Z przeszłości kościelnej Działoszyna...*, s. 324.

¹¹¹ *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 297–299; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1968*, red. J. Walicki, Częstochowa 1968, s. 217.

z wiernymi. Ok. godz. 12.00 zmierzał do Kielczygłowa, a następnie do wsi Lipnik. Kolejnego dnia kierował się w stronę Rudy, zatrzymując się w Siemkowicach i Bronikowie¹¹². W następnym tygodniu wyjeżdżał do Rychłocic, Konopnicy i Osjakowa. W pozostałe dni odwiedzał bliżej położone miejscowości, według ustalonego z wiernymi porządku¹¹³.

Należy nadmienić, że właściciele domów, w których odbywały się spotkania z duszpasterzami, byli niejednokrotnie szykanowani. W 1942 r. w Wieruszowie żandarmeria aresztowała p. Kijaka pod zarzutem, że w jego domu nielegalnie błogosławi się związki małżeńskie, zaś w 1944 r. komisarz gminy Schulze wciągnął na listę osób przeznaczonych do wysiedlenia organistę Piekarskiego za umożliwienie uprawiania w swoim domu polityki narodowo-kościelnej. Z tego samego powodu liczne nieprzyjemności spotkały rodzinę Stankowskich i kościelnego Szymczyka z Praszki¹¹⁴.

Represje nie omijały duszpasterzy. Komisarz gminy Praszka pod zarzutem odrywania ludzi od pracy zakazał ks. Kubicy przyjeżdżania z posługą sakramentalną do swojej gminy. Ponadto niewiele brakowało, aby ks. Kubica został pobity tylko za to, że kłaniając się komendantowi nie spojrzał na niego. Na polecenie gestapo komendant musiał jednak powstrzymać dalsze represje i zezwolić na kontynuowanie pracy duszpasterskiej. Z kolei w Kraszewicach żandarmeria aresztowała na kilka godzin ks. Kubicę pod zarzutem nielegalnego sprawowania czynności duszpasterskich¹¹⁵.

30 listopada 1943 r. w Osjakowie został aresztowany ks. Pruchnicki. Był podejrzewany o przynależność i finansowanie organizacji podziemnych¹¹⁶. W tym celu miał spieniężać kartki żywnościowe. Na terenie powiatu wieluńskiego działali partyzanci należący do Armii Krajowej. Niemcy w Osjakowie aresztowali kilku z nich. W trakcie przesłuchań wydali, że pieniądze przekazał im ks. Pruchnicki. Stało się to przyczyną jego uwięzienia. Na szczęście ks. Kubicy udało się udowodnić, że w chwili aresztowania ks. Pruchnicki miał przy sobie nie więcej niż 700 marek, a nie jak pierwotnie zarzuczano 13.000. Kartki żywnościowe otrzymywał w ramach wdzięczności za pełnioną posługę. 20 grudnia 1943 r., po oczyszczeniu z zarzutów, ks. Pruchnicki wyszedł na wolność¹¹⁷.

¹¹² *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 300–301; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1968...*, s. 214.

¹¹³ *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 301; J. Związek, *Przeszłość kościelna parafii rzymskokatolickich...*, s. 126.

¹¹⁴ *Wspomnienia ks. J. Kubicy...*, s. 146–147.

¹¹⁵ Tamże, s. 145–146.

¹¹⁶ *Wierni Ojczyźnie. Kartki z dziejów martyrologii duchowieństwa polskiego w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1966, s. 150; K. Śmigiel, *Kościół katolicki...*, s. 120.

¹¹⁷ *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 303–304; T. Olejnik, *Gmina Radoszewice w Osjakowie w latach okupacji niemieckiej (1939–1945)* [w:] *Monografia Gminy Osjaków*, red. J. Książek, Wieluń 2012, s. 423.

W czasie kilkunastodniowego pobytu w więzieniu w Wieluniu ks. Pruchnicki spełniał potajemnie swoje obowiązki kapłańskie wobec znajdujących się tam więźniów. Okazją do spowiedzi było m.in. sobotnie golenie. Fryzjerzy wyznawali swoje grzechy w trakcie obsługi ks. Pruchnickiego. Kolejną okazją do spowiedzi był codzienny obowiązkowy spacer. W jego trakcie, co prawda nie wolno było rozmawiać, ale drewniaki, w których chodzili więźniowie, robiły tak dużo hałasu, że półszepcetem porozumiewano się ze sobą¹¹⁸.

Z pełnioną posługą związane były również następujące zdarzenia. W pierwszych miesiącach ludzie traktowali ks. Kubicę i ks. Pruchnickiego z dużą nieufnością. Podejrzewali ich o współpracę z okupantem. Zdarzało się, że przechodząc obok podnosili po hitlerowsku prawą rękę do góry, mówiąc jednocześnie: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”¹¹⁹.

Pewnego dnia w trakcie podróży z Siemkowic do Osjakowa ks. Pruchnicki spotkał dwoje bardzo biednych dzieci – rodzeństwo 10- 12-letnie. Zatrzymał się przy nich, pytając co się dzieje. Starsza siostra powiedziała, że niedawno zmarła im matka, a teraz umiera ich ojciec, a w domu jest jeszcze kilkoro ich rodzeństwa. Ze wzruszeniem udał się z dziećmi do ich domu. Kilka kobiet otaczało łóżko umierającego ojca. Kapłan wypowiadał chorego, a po udzieleniu wiatyku przekazał najstarszej córce 100 Rm. Chory tak się wzruszył tym gestem, że wrzód na żołądku pękł, co pozwoliło mu powrócić do zdrowia. Rozeszła się wieść, że ksiądz cudownie uzdrowił chorego. Po kilku tygodniach, kiedy jechał tą samą drogą, we wsi Radoszewice zatrzymali go żandarmi i zaprowadzili do miejscowego dworu, w którym niemiecki zarządca ciężko chorował, a lekarze nie potrafili mu pomóc. Pełen obaw zauważył, że w mieszkaniu przygotowane było wystawne przyjęcie, jakiego nie widział w czasie okupacji. Był przyjmowany z szacunkiem. Pod koniec przyjęcia zarządca zwrócił się do niego z prośbą, aby go uzdrowił, bowiem lekarze niemieccy już nie mogli mu pomóc, a on słyszał, że ks. Pruchnicki cudownie uzdrowił umierającego człowieka. Ksiądz tłumaczył, że nie posiada ani wiedzy, ani umiejętności medycznych, jedyne, co może mu ofiarować, to modlitwę. Zarządca obiecał, że jeżeli zostanie uzdrowiony, nagrodzi księdza. Ks. Pruchnicki nagrody nigdy nie otrzymał, ponieważ po kilku dniach zarządca zmarł¹²⁰.

Za pełnioną posługę ludzie odwdzięczali się, przekazując kapłanom żywność. Niekiedy księża otrzymywali od Polaków pracujących w sklepach towary przeznaczone wyłącznie dla Niemców. Pewnego dnia w okolicach Skomlina w trakcie rewizji takie towary zostały odnalezione u ks. Pruchnickiego. Kapłan został zaprowadzony na posterunek żandarmerii w Skomlinie. W trakcie przesłuchania zauważył, że komendant ma na oku jęczmień. Poradził jak go usunąć

¹¹⁸ *Wspomnienia ks. J. Pruchnickiego...*, s. 305–306.

¹¹⁹ Tamże, s. 308–309.

¹²⁰ Tamże, s. 309–310.

za pomocą pocierania złotą obrączką. Komendant wdzięczny za udzielenie „medycznej porady” potargał protokół i wypuścił na wolność ks. Pruchnickiego¹²¹.

W drugiej połowie 1944 r. wraz ze zbliżającą się klęską Niemiec zmienił się stosunek żandarmów do spraw religijnych. Od ks. Kubicy i ks. Pruchnickiego domagano się organizowania modlitwy o „odwrócenie nieszczęść, jakie zbliżają się ze Wschodu”. Niektóre kościoły ponownie otwarto i zorganizowano w nich nabożeństwa. Na święta Bożego Narodzenia pozwolono na odprawienie mszy św. w wyznaczonych ośrodkach duszpasterskich. Takie msze św. odbyły się m.in. w Rychłolicach, Osjakowie i Siemkowicach. W Osjakowie msze św. odprawiano na rynku. W tym celu Niemcy nakazali wybudować ołtarz polowy. W czasie tych mszy kapłani musieli wygłosić kazania¹²².

Pozostawieni na wolności obok ks. Pruchnickiego i ks. Kubicy księża – Wacław Chrzanowski, Zenon Cwilong, Franciszek Kruszyński, Franciszek Paterok, Jan Szyca, Franciszek Wtorkiewicz, Hipolit Zieliński i Adam Żor otrzymali zakaz prowadzenia pracy duszpasterskiej. Nie mogli przebywać na terenie miejscowości, w której znajdował się kościół parafialny¹²³. Ks. Wacław Chrzanowski mieszkał we wsi Przyląpy¹²⁴. Ks. Franciszek Wtorkiewicz we wsi Kopice¹²⁵, a ks. Hipolit Zieliński w majątku Jackowskie k. Wielunia¹²⁶. Pomimo zakazu ks. Franciszek Kruszyński potajemnie sprawował opiekę duszpasterską nad siostrami ze Zgromadzenia Sióstr Bernardynek w Wieluniu. Należy przypuszczać, że w miarę możliwości również pozostali kapłani wykonywali czynności duszpasterskie, przynajmniej wśród zaufanych ludzi. Wiosną 1944 r. władze niemieckie mianowały ks. Franciszka Wtorkiewicza duszpasterzem ludności polskiej w powiecie Kępno i Ostrzeszów. Zamieszkał w Doruchowie w domu prywatnym państwa Mosiów. Działalność duszpasterską prowadził tu razem z ks. Stanisławem Hundtem, przedwojennym proboszczem parafii pw. Św. Wawrzyńca i Andrzeja w Baranowie¹²⁷. Trzech księży zmarło śmiercią naturalną przed zakończeniem wojny: W. Chrzanowski (+29 maja 1942 r.), Franciszek Paterok (+20 marca 1942 r.)¹²⁸ i ks. Adam Żor (+10 listopada 1944 r.)¹²⁹.

¹²¹ Tamże, s. 311–312.

¹²² Tamże, s. 307–308; L. Kołek, *Czernice*, Czernice 2003, s. 20.

¹²³ AACz, sygn. AP 227, Wspomnienia ks. Franciszka Wtorkiewicza..., k. nlb.; J. Związek, *Z przeszłości parafii Rudlice i Ostrówek k. Wielunia* [w:] *Monografia Gminy Ostrówek*, red. T. Olejnik, Wieluń 2006, s. 128; T. Olejnik, *Gmina Wydrzyn...*, s. 349.

¹²⁴ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1968...*, s. 252.

¹²⁵ AACz, sygn. AP 227, Wspomnienia ks. Franciszka Wtorkiewicza..., k. nlb.

¹²⁶ AACz, sygn. AP 242, Życiorys ks. Hipolita Zielińskiego, k. nlb.

¹²⁷ AACz, sygn. AP 227, Wspomnienia ks. Franciszka Wtorkiewicza..., k. nlb.; Ł. Jastrząb, *Archidiecezja poznańska...*, s. 324, 466.

¹²⁸ AACz, sygn. TP, Dokumentacja o księżach prześladowanych w czasie okupacji hitlerowskiej, k. nlb.

¹²⁹ *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2011*, red. P. Wolnicki, Częstochowa 2012, s. 779.

4. Zakończenie

Powiat wieluński położony na zachodnich rubieżach II Rzeczypospolitej już od pierwszych chwil II wojny światowej stał się areną działań wojennych. W zgodnej opinii przeważającej części historyków od ataku bombowego na Wieluń o godz. 4.40 rozpoczął się jeden z najdramatyczniejszych okresów w polskich dziejach. W chwili rozpoczęcia wojny w parafiach wieluńskich pełniło posługę 61 kapłanów. Ze względu na dynamiczny przebieg działań wojennych nielicznym duchownym nie udało się powrócić na ziemię wieluńską po urlopach wakacyjnych. W okresie okupacji niemieckiej w powiecie wieluńskim posługę duszpasterską pełniło 101 kapłanów i zakonników. Do najbardziej uciążliwych represji ograniczających ich pracę należały: zamykanie kościołów pod pretekstem np. szalejącej pryszczycy, zakaz uczestniczenia wiernych we mszach św. w dni powszednie, narzucanie ram czasowych, w jakich mogły odbywać się nabożeństwa i spowiedź wiernych. Ustawodawstwo niemieckie regulowało nawet liczbę świąt oraz określało repertuar pieśni religijnych, eliminując z niego wszystkie o charakterze patriotycznym. Chrzty, pogrzeby, odwiedziny chorych nie podlegały ograniczeniom. Na skutek nasilających się represji do Generalnego Gubernatorstwa lub Prowincji Górnośląskiej przeniosło się 25 kapłanów. Dramatycznym momentem był dzień 6 października 1941 r., kiedy to aresztowano i wywieziono do obozu koncentracyjnego w Dachau 55 kapłanów z powiatu wieluńskiego. 37 z nich poniosło śmierć w obozie. Od momentu aresztowania pracę duszpasterską wśród polskiej ludności mogli prowadzić jedynie ks. Józef Kubica i ks. Józef Pruchnicki. Kościół w Rudzie był jedynym, w którym mogły odbywać się nabożeństwa, pozostałe zostały zamknięte i zamienione w większości na magazyny zboża.

Aneks

Tabela 3. Obsada personalna parafii powiatu wieluńskiego w okresie okupacji niemieckiej 1939–1945

1. Dekanat bolesławiecki

Lp.	Nazwa parafii	Duszpasterze	Uwagi
1	2	3	4
1.	Bolesławiec	ks. Marian Kluszczyński /proboszcz/	W dn. 1.09.1939 r. opuścił parafię. Był kapłanem wojskowym. Przebywał we Francji i Wlk. Brytanii
		ks. Ignacy Tochowicz /proboszcz/	Zamordowany w Dachau 12.08.1942 r.
2.	Chróscin	ks. Stefan Stoiński /proboszcz/	Wysiedlony wraz z ludnością swojej parafii.

1	2	3	4
3.	Czastary	ks. Bolesław Stradowski /proboszcz/	Zamordowany na plebanii 21.05.1940 r.
		ks. Franciszek Figura /Zgromadzenie Misjonarzy Św. Rodziny/	Pełnił posługę duszpasterską po zamordowaniu ks. Stradowskiego
		ks. Józef Barczyk	Był proboszczem w Radostowie. Prowadził pracę duszpasterską w Czastarach po zamordowaniu ks. Stradowskiego.
		ks. Mieczysław Mazanek /wikariusz/	Po śmierci ks. Stradowskiego podejrzewany o współpracę z okupantem, w obawie o własne życie wyjechał na Śląsk.
4.	Dzietrzkowice	ks. Roman Drojewski	Zamordowany w Dachau 31.10.1941 r.
		ks. Franciszek Paterok /emeryt/	Zmarł 20.03.1942 r.
5.	Łubnice	ks. Julian Kowalski	Uciekł z samochodu transportującego aresztowanych księży. Wyjechał do GG.
6.	Mieleszyn	ks. Ignacy Tochowicz	We wrześniu 1939 r. przeniesiony do Bolesławca.
		ks. Zygmunt Jaworski	Objął parafię w 1940 r. Przeżył pobyt w Dachau. Nie powrócił do kraju.
7.	Mokrsko	ks. Józef Pruchnicki	Po 6.10.1941 r. przeniesiony do Rudy. Mianowany przez władze okupacyjne duszpasterzem powiatu wieluńskiego.
8.	Radostów	ks. Józef Barczyk	Przeżył pobyt w Dachau. Powrócił do kraju.
9.	Skomlin	ks. Antoni Karasiński	Po śmierci ks. Zygmunta Jędrzyckiego administrował parafią (08–11.1939 r.). Wyjechał do GG.
		ks. Kazimierz Hamerling	Objął parafię w listopadzie 1939 r. Zginął w Dachau 6.05.1942 r.
10.	Wójcin	ks. Michał Wróblewski	Zginął w Dachau 12.06.1942 r.
11.	Żdżary	ks. Stefan Jarzębiński	Zginął w Dachau 6.05.1942 r.

2. Dekanat brzeżnicki

Lp.	Nazwa parafii	Duszpasterze	Uwagi
1	2	3	4
1.	Brzeźnica	ks. dr Adolf Gozdek	Zginął w Dachau 6.05.1942 r.
		ks. Władysław Adamus	W 1940 r. zamienił się z ks. Ojrzyńskim i przeniósł się do Pajęczna.
		ks. Tadeusz Ojrzyński	Przybył na miejsce ks. Adamusa w 1940 r. Uniknął aresztowania. Wyjechał do GG.

1	2	3	4
2.	Dworszowice	ks. Stanisław Pabich	Zginął w Dachau 18.05.1942 r.
3.	Makowiska	ks. Władysław Wilczyński	Zginął w Dachau 11.05.1942 r.
4.	Pajęczno	ks. Aureliusz Chwiłowicz	Zginął w Dachau 4.05.1942 r.
		ks. Tadeusz Ojrzyński	W 1940 r. zamienił się z ks. Adamusem i przeniósł się do Brzeżnicy.
		ks. Władysław Adamus	Uciekł z samochodu transportującego aresztowanych księży. Wyjechał do GG.
5.	Rząśnia	ks. Julian Konieczny	Zginął w Dachau 18.05.1942 r.
		ks. Wincenty Kruk /wikariusz/	Z dniem 10.03.1940 r. przeniesiony do Kielczygłowa. Przeżył pobyt w obozie w Dachau. Nie powrócił do kraju.
6.	Strzelce Wielkie	ks. Witalis Banasiewicz	Przeżył pobyt w obozie w Dachau. Wyjechał do USA.
7.	Sulmierzyce	ks. Zenon Cwilog	Zwolniony z obozu w Konstantynowie z powodu podeszłego wieku.
		ks. Aleksander Konopka /wikariusz/	Przeżył pobyt w Dachau. Powrócił do kraju.
8.	Wiewiec	ks. Stanisław Ogłaza	Zginął w Dachau 18.05.1942 r.
9.	Działoszyn	ks. Ignacy Chartliński	Zamordowany na plebanii w Działoszynie 2.09.1939 r.
		ks. Bolesław Lis	Prowadził pracę duszpasterską w Działoszynie od września do listopada 1939 r.
		ks. Walerian Bylka	Prowadził pracę duszpasterską w Działoszynie na przełomie 1939/1940 r.
		ks. Zygmunt Pomian	Przybył do Działoszyna w 1940 r. Zginął w Dachau 20.05.1942 r.
		ks. Antoni Rawicki /prefekt/	W chwili wybuchu wojny nie był obecny w parafii, ponieważ nie zdążył powrócić z wakacji.
10.	Kielczygłów	ks. Stanisław Dąbrowski	Opuścił Kielczygłów 19 listopada 1939 r.
		ks. Franciszek Figura /Zgromadzenie Księżów Misjonarzy Św. Rodziny/	Prowadził pracę duszpasterską w Kielczygłowie od 22.11.1939 r. do 10.03.1940 r.
		ks. Wincenty Kruk	Prowadził pracę duszpasterską w Kielczygłowie od 10.03.1940 r. Przeżył pobyt w Dachau.
11.	Siemkowice	ks. Roman Krawczyński	Zginął w Dachau 18.05.1942 r.
		ks. Władysław Zmysłowski /wikariusz/	Zginął w Dachau 11.06.1942 r.

3. Dekanat gorzkowicki

Lp.	Nazwa parafii	Duszpasterze	Uwagi
1.	Kleszczów	ks. Marian Jung	Aresztowany przez Niemców 20.03.1940 r. Przetrzymany w więzieniach i obozach koncentracyjnych w Łodzi, Dachau (od 5.07 do 16.08.1940), Gusen (od 16.08 do 8.12.1940 r.) i ponownie w Dachau (od 8.12.1940r.). Przeżył pobyt w Dachau. Nie powrócił do kraju.
		ks. Łochocki	Administrator parafii od 26 lutego 1941 r.
2.	Łękińsko	ks. Maciej Namysło	Przeżył pobyt w Dachau. Powrócił do kraju.

4. Dekanat praszkowski

Lp.	Nazwa parafii	Duszpasterze	Uwagi
1.	Jaworzno	ks. Józef Piekliński	Zginął w Dachau 9.03.1942 r.
2.	Komorniki	ks. Wincenty Nowak	Zginął w Dachau 18.05.1942 r.
3.	Ożarów	ks. Jan Szycza	Uniknął aresztowania. Otrzymał zakaz prowadzenia pracy duszpasterskiej.
4.	Praszka	ks. Stanisław Rychlewski	Wyjechał do GG.
		ks. Leon Poprawa	Przeżył pobyt w Dachau.
5.	Przedmość	ks. Józef Bartecki	Aresztowany w ramach akcji przeciwko polskiej inteligencji (8–9.11.1939). Po zwolnieniu z Radogoszczy wyjechał do GG. Zastrzelony przez Niemców w czasie próby ratowania Najświętszego Sakramentu z palącego się kościoła w Garnku 13.05.1944 r.
		ks. Mieczysław Janecki	Przejął pracę duszpasterską po ks. Barteckim. Zginął w Dachau 6.12.1942 r.
6.	Rudniki	ks. Leopold Berent	Zginął w Dachau 4.05.1942 r.
		ks. Stefan Królik	Wyjechał do GG.
		ks. Wacław Stępień	Wyjechał do GG.
7.	Wierzbie	ks. Edward Kubik	Wyjechał do GG.
8.	Żytniów	ks. Stanisław Sukiennicki	Zginął w Dachau 14.05.1942 r.
		ks. Tomasz Gryszka	Pomagał w pracy duszpasterskiej ks. Leopoldowi Berentowi w Rudnikach. Zginął w Dachau 6.05.1942 r.

5. Dekanat wieluński

Lp.	Nazwa parafii	Duszpasterze	Uwagi
1	2	3	4
1.	Biała Ostrzeszowska	ks. Andrzej Muchański	Zginął w Dachau 10.04.1942 r.
2.	Chotów	ks. Wincenty Czarnecki	Zginął w Dachau 4.05.1942 r.
3.	Czarnożyły	ks. Adam Żor	Zwolniony z obozu w Konstantynowie z powodu podeszłego wieku. Zmarł śmiercią naturalną 10.11.1944 r.
		ks. Mieczysław Piega	W chwili wybuchu wojny nie był obecny w parafii, ponieważ nie zdążył powrócić z wakacji. W okresie okupacji był administratorem Ekspozytury Chrystusa Króla w Dąbrowie Górniczej.
4.	Dzietrzniki	ks. Edward Dyja	Zginął w Dachau 10.08.1942 r.
5.	Kadłub	ks. Franciszek Kruszyński	Nie został aresztowany ze względu na posiadanie obywatelstwa włoskiego. Otrzymał jednak zakaz prowadzenia pracy duszpasterskiej.
6.	Konopnica	ks. Franciszek Szuba	Aresztowany w ramach akcji przeciwko polskiej inteligencji (8–9.11.1939r.). Po zwolnieniu z Radogoszczy wyjechał do GG.
		ks. Maksymilian Binkiewicz	Zginął w Dachau 24.06.1942 r.
7.	Krzyworzeka	ks. Marian Zbierski	Zginął w Dachau 2.08.1942 r.
8.	Łyskornia	ks. Józef Krawczyński	Zginął w Dachau 12.05.1942 r.
9.	Mierzyce	ks. Apolinary Karczewski	Zginął w Dachau 6.05.1942 r.
		ks. Konstanty Polikarp Wiktorowski	Zginął w Dachau 17.09.1942 r.
10.	Osjaków	ks. Emanuel Hadaś	Zginął w Dachau 11.02.1942 r.
		ks. Tadeusz Lubas	Z powodu zaburzeń psychicznych trafił do szpitala w Kobierzynie. Wraz z innymi pacjentami wywieziony do Auschwitz, gdzie został zamordowany 29 czerwca 1942 r.
		ks. Władysław Zmysłowski	Przyszedł na miejsce ks. Lubasa. Zginął w Dachau 11.06.1942 r.
11.	Pątnów	ks. Stefan Gałczyński	Zginął w Dachau 4.05.1942 r.
12.	Raczym	ks. Kazimierz Hamerling	W listopadzie 1939 r. został przeniesiony do parafii Skomlin. Zginął w Dachau 6.05.1942 r.
		ks. Ludwik Gietynietr	Objął parafię w listopadzie 1939 r. Zginął w Dachau 30.11.1941 r.

1	2	3	4
13.	Radoszewice	ks. Kazimierz Rożnowski	Przeżył pobyt w Dachau. Nie powrócił do kraju.
14.	Ruda	ks. Wacław Chrzanowski	Zwolniony z obozu w Konstantynowie z powodu podeszłego wieku. Zmarł śmiercią naturalną 29.05.1942 r.
		ks. Ewaryst Szopiński	Przeżył pobyt w Dachau. Powrócił do kraju.
		ks. Józef Kubica	Po 6.10.1941 r. prowadził pracę duszpasterską w Rudzie i całym powiecie wieluńskim.
		ks. Józef Pruchnicki	Po 6.10.1941 r. prowadził pracę duszpasterską w Rudzie i całym powiecie wieluńskim.
15.	Rudlice	ks. Franciszek Wtorkiewicz	Zwolniony z obozu w Konstantynowie z powodu podeszłego wieku. W 1944 r. mianowany duszpasterzem w powiatach Ostrzeszów i Kępno.
		ks. Jan Brzezicki	Zginął w Dachau 27.08.1942 r.
16.	Szynkielów	ks. Marian Iwański	Przeżył pobyt w Dachau. Nie powrócił do kraju.
17.	Wieluń	ks. Wincenty Przygodzki	Aresztowany w ramach akcji przeciwko polskiej inteligencji (8–9.11.1939 r.). W lutym 1941 r. wyjechał do GG.
		ks. Józef Małek	W lutym 1941 r. wyjechał do GG.
		ks. Ignacy Rabsztyn /kapelan sióstr bernardynek/	Przeżył pobyt w Dachau. Nie powrócił do kraju.
		ks. Józef Drzazga /Zgromadzenie MisjonarzyŚw. Rodziny/	Pełnił funkcję administratora parafii od marca do czerwca 1941 r. Pracował w landraturze. Uniknął aresztowania.
		ks. Marian Łosoś /Zgromadzenie Misjonarzy Św. Rodziny/	Administrator parafii od lipca 1941 r. Przeżył pobyt w Dachau. Powrócił do kraju.
18.	Wierzchlas	ks. Wawrzyniec Głogowski	Zginął w Dachau 6.05.1942 r.

6. Dekanat wieruszowski

Lp.	Nazwa parafii	Duszpasterze	Uwagi
1	2	3	4
1.	Cieszęcin	ks. Hipolit Zieliński	Zwolniony z obozu w Konstantynowie.
		ks. Józef Kubica	Po 6.10.1941 r. przeniesiony do Rudy. Mianowany przez władze okupacyjne duszpasterzem powiatu wieluńskiego.

1	2	3	4
2.	Czajków	ks. Roman Pytlawski	Zginął w Dachau 20.05.1942 r.
3.	Galewice	ks. Bogusław Tuora	Wyjechał do GG.
		ks. Bolesław Sokół	Od 9.06.1941 r. administrator parafii.
4.	Kraszewice	ks. Franciszek Strugała	Zginął w Dachau 2.04.1942 r.
		ks. Leon Kempski /emeryt/	Zmarł śmiercią naturalną 26.10.1939 r.
5.	Lututów	ks. Wincenty Glass	Wyjechał do GG.
		ks. Czesław Muszkiet	W chwili wybuchu wojny nie był obecny w parafii, ponieważ nie zdążył powrócić z wakacji.
		ks. Adam Skrzypiec	Mianowany wikariuszem w Lututowie 21.10.1939 r. Wyjechał do GG (8.07.1941 r.).
		ks. Ludwik Gietyngier	Prowadził pracę duszpasterską po opuszczeniu parafii przez ks. Glassa.
		ks. Jan Wujek /Zgromadzenie Misjonarzy Św. Rodziny/	Przeżył pobyt w Dachau. Nie powrócił do kraju.
6.	Naramice	ks. Jan Krawiecki	Zastrzelony przez Niemców we wsi Dębółka k. Sieradza.
		ks. Franciszek Deja /Zgromadzenie Misjonarzy Św. Rodziny/	Prowadził pracę duszpasterską po uwięzieniu ks. Jana Krawieckiego.
7.	Ochędzyn	ks. Wincenty Śliwiński	Aresztowany w ramach akcji przeciwko polskiej inteligencji (8–9.11.1939 r.). Wyjechał do GG.
		ks. Bolesław Kobierski	Prowadził pracę duszpasterską po opuszczeniu parafii przez ks. W. Śliwińskiego. Przeżył pobyt w Dachau.
8.	Ostrówek	ks. Bolesław Sokół	Ukrył się przed aresztowaniem. Wyjechał do GG.
9.	Sokolniki	ks. Jan Massalski	Aresztowany w ramach akcji przeciwko polskiej inteligencji (8–9.11.1939 r.). Wyjechał do GG.
		ks. Stanisław Waclawik	Przeżył pobyt w Dachau. Pozostał w Niemczech.
10.	Walichnowy	ks. Zygmunt Lipa	Wyjechał do GG.
		ks. Stanisław Waclawik	Był proboszczem w Sokolnikach. Prowadził pracę duszpasterską w Walichnowach po opuszczeniu parafii przez ks. Z. Lipę.
11.	Węglewice	ks. Edward Pawłowski	Zginął w Dachau 28.02.1942 r.
12.	Wieruszów	ks. Walenty Kott	Zginął w Dachau 18.05.1942 r.
		ks. Karol Kościów	Przeżył pobyt w Dachau. Powrócił do kraju.
		ks. Władysław Zmysłowski	Przeniesiony do Osjakowa na miejsce ks. Tadeusza Lubasa.
		ks. Bolesław Kobierski	W styczniu 1940 r. przeniesiony do Ochędzyna.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie

Akta personalne

sygn.:

AP 44, Akta personalne ks. Wincenty Glass

AP 73, Akta personalne ks. Marian Jung

AP 214, Akta personalne ks. Bogusław Tuora

AP 227, Akta personalne ks. Franciszek Wtorkiewicz

AP 242, Akta personalne ks. Hipolit Zieliński

AP 264, Akta personalne ks. Mieczysław Janecki

AP 280, Akta personalne ks. Zygmunt Pomian

AP 285, Akta personalne ks. Ignacy Tochowicz

AP 297, Akta personalne ks. Jan Krawiecki

Księgi biskupie

sygn.:

KB 1, Okólniki diecezjalne 1926–1944

KB 5, Sprawozdania z działalności Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej w diecezji częstochowskiej 1937–1939

KB 102, Kwestionariusz, czyli dane do rocznika jubileuszowego 1926–1949

Księgi parafialne

sygn.:

KP 266, Akta proboszczów parafii Chotów 1780–1941

Teki Patykiewicza

Brak sygn.:

Dokumentacja o księżach prześladowanych w czasie okupacji hitlerowskiej

Szkic dziejów diecezji częstochowskiej w latach okupacji 1939–1945

Życiorys ks. Edwarda Kubika

Archiwum Diecezji Kaliskiej

Brak sygn.:

Akta parafii Ostrówek

Akta parafii Sokolniki

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

sygn.:

IPN GK 178/228, Rozporządzenie urzędu Namiestnika Rzeszy z 05.12.1940 roku w Poznaniu dotyczące uregulowania spraw stanu cywilnego

IPN Ld 9/96, Fotokopia wykazu duchownych rzymskokatolickich osadzonych w więzieniu policyjnym w Radogoszczu z 13 stycznia 1940 roku

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie

sygn.: AXII86/30/56, Wniosek awansowy kapelana ks. Mariana Kluszczyńskiego

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie

Akta personalne (zespół nr 150)

sygn.:

150/71, Akta personalne ks. Marian Kluszczyński

150/144, Akta personalne ks. Jan Massalski

150/192, Akta personalne ks. Leon Poprawa

Akta parafialne (zespół nr 133)

sygn.:

100/60, Protokoły (sporządzone w latach 1945–1947) strat wojennych i zabezpieczeń za okupacji
1939–1945 w parafiach diecezji częstochowskiej

133/102, Akta parafii Działoszyn

133/209, Akta parafii Naramice

133/320, Akta parafii Wieluń

133/327, Akta parafii Wiewiec

Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu

Starostwo Powiatowe Wieluńskie

sygn.:

110/85, Ankiety dotyczące przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej na terenie
powiatu wieluńskiego 1939–1945

Archiwum Parafialne w Chotowie

Brak sygn.:

T. Jaskuła, Parafia Chotów w czasie wojny 1939–1945 (wspomnienia)

Archiwum Parafii Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Wieluniu

brak sygn.:

Raptularz Zaślubionych parafii Nawiedzenia NMP w Wieluniu 1938–1945

Archiwum Prowincjalne Zakonu Sióstr Felicjanek w Krakowie

brak sygn.: Kronika Domu Zakonnego Sióstr Felicjanek w Praszcze

Muzeum Ziemi Wieluńskiej

sygn.:

065/1/97, Relacja ks. Romualda Szczecińskiego z dn. 16.04.1997 r.

II. Źródła drukowane

Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2011, red. P. Wolnicki, Częstochowa 2012.

Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1939, Częstochowa 1939.

Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1968, red. J. Walicki,
Częstochowa 1968.

Le Saint Siege et la situation religieuse en Pologne et dans le pays baltes 1939–1945, t. 3, Citta
del Vaticano 1967.

Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944), red. Z. Mazur, A. Pietrowicz, M. Rutowska,
Poznań 2004.

*Wspomnienia ks. Józefa Kubicy o pracy duszpasterskiej w powiecie wieluńskim w okresie okupacji
hitlerowskiej* [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac.
ks. J. Kapuściński, ks. J. Związek, Częstochowa 2012, s. 136–155.

Wspomnienia ks. Józefa Pruchnickiego (1894–1963) o pracy duszpasterskiej w powiecie wieluńskim w okresie okupacji hitlerowskiej [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac. ks. J. Kapuściński, ks. J. Związek, Częstochowa 2012, s. 288–313.

Wspomnienia ks. Macieja Namysł (1892–1979) z pobytu w obozach koncentracyjnych w Konstantynowie i Dachau spisane przez ks. Stanisława Ufniarskiego [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac. J. Kapuściński, J. Związek, Częstochowa 2012.

III. Opracowania

Batawia S., *Zagłada chorych psychicznie*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemiec-
kich w Polsce” 1947, t. 3, s. 91–106.

Bojarska B., *Napaść hitlerowskiego lotnictwa na Wieluń*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania
Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1977, t. 27, s. 13–25.

Bojarska B., *Zniszczenie miasta Wielunia w dniu 1 września 1939 r.*, „Przegląd Zachodni” 1962,
nr 2, s. 305–317.

Cygan W.K., Wysocki W.J., *Kampania polska 1939 r. (Kampania wrześniowo-październikowa)*
[w:] *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, re-
lacje, opracowania*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2001.

Dubicki T., *Wojsko polskie w Rumunii w latach 1939–1941*, Warszawa 1994.

Dusza T., *Działalność Polskiej Prowincji Misjonarzy Św. Rodziny*, cz. 1: lata 1921–1945, Poznań
1992.

Fijałkowski Z., *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa
1983.

Galiński A., *Gmina Lututów w latach wojny i okupacji hitlerowskiej* [w:] *Sześć wieków Lututowa*,
red. T. Olejnik, Wieluń 2007, s. 156–217.

Galiński A., *Martyrologia duchowieństwa w świetle akt Okręgowej Komisji Badania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi* [w:] *Martyrologia duchowieństwa polskiego 1939–
1956*, red. B. Bejze, A. Galiński, Łódź 1993, s. 197–210.

Jastrząb Ł., *Archidiecezja poznańska w czasie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Poznań 2012.

Kaczmarek W., *Zakony i zgromadzenia zakonne w diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie
Studia Teologiczne” 1974, nr 2(1974), s. 227–246.

*Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje,
opracowania*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2001.

Koлек L., *Czernice*, Czernice 2003.

Kulesza W., *Zbrodnia i sprawcy. Bombardowanie Wielunia w dniu 1 IX 1939 r. w świetle akt
Instytutu Pamięi Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* [w:]
*Wieluń miastem pokoju i pojednania. Centralne obchody 65. rocznicy wybuchu II wojny świa-
towej i dnia weterana 1 września 2004 r.*, red. B. Abramek, J. Książek, Wieluń 2004, s. 13–16.

Łuczak Cz., *Arthur Greiser hitlerowski władca w Wolnym Mieście Gdańsku i w Kraju Warty*,
Poznań 1997.

Łuczak Cz., *Od pierwszej do ostatniej godziny drugiej wojny światowej. Dzieje Polski i Polaków*,
Poznań 1995.

Łuczak Cz., *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939–1945)*, Poznań 1996.

Mikołajczyk M., *Ks. Marian Kluszczyński (27.11.1894–25.11.1987)*, „Częstochowskie Wiado-
ści Diecezjalne” 1990, nr 7–8, s. 198–200.

Nawrocki S., *Hitlerowska okupacja Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego. Wrzesień–
październik 1939*, Poznań 1966.

Nawrocki S., *Terror policyjny w Kraju Warty 1939–1945*, Poznań 1973.

- Odziemkowski J., Frątczak S.Z., *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996.
- Olejnik T., *Gmina Radoszewice w Osjakowie w latach okupacji niemieckiej (1939–1945)* [w:] *Monografia Gminy Osjaków*, red. J. Książek, Wieluń 2012, s. 411–446.
- Olejnik T., *Gmina Wydrzyn w Czarnożyłach w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945)* [w:] *Monografia Gminy Czarnożyły*, red. Z. Włodarczyk, Czarnożyły 2009, s. 341–375.
- Olejnik T., *Przebieg i skutki hitlerowskiej akcji przeciw kierowniczym warstwom polskiego społeczeństwa na ziemi wieluńskiej w latach 1939–1940*, „Rocznik Wieluński” 2003, t. 3(2003), s. 33–47.
- Olejnik T., *Przeszłość administracyjna Ziemi Wieluńskiej*, Wieluń 1996.
- Olejnik T., *Wieluń – polska Guernica*, Wieluń 2009.
- Olejnik T., *Wieluńska hekatomba. Początek wojny totalnej*, Wieluń 2014.
- Olejnik T., *Wojenne losy kościoła farnego i koncepcje jego upamiętnienia* [w:] *Siedem wieków fary wieluńskiej*, red. J. Książek, Wieluń 2009, s. 59–64.
- Olejnik T., *Zbrodnie Wehrmachtu popełnione na ludności cywilnej powiatu wieluńskiego w okresie od 1 września do 25 października 1939 r.*, „Nad Górną Prosną” 1971, t. 1, s. 53–74.
- Olejnik T., *Zniszczenie miasta Wielunia 1 IX 1939 r. przez hitlerowskie lotnictwo w świetle literatury i źródeł* [w:] *Wieluń miastem pokoju i pojednania. Centralne obchody 65. rocznicy wybuchu II wojny światowej i dnia weterana 1 września 2004 r.*, red. B. Abramczyk, J. Książek, Wieluń 2004, s. 45–54.
- Podlewski S., *Wierni Bogu i Ojczyźnie. Duchowieństwo katolickie w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej*, Warszawa 1971.
- Pospieszalski K.M., *Polska pod niemieckim prawem 1939–1945 (Ziemie Zachodnie)*, Poznań 1946.
- Rojkowie M. i F., *Ocalić od zapomnienia. Szkice z dziejów Bolesławca nad Prosną*, Kraków 2007.
- Słoniński J., *Byłem kapłanem twierdzy Modlin* [w:] *Wspomnienia wojenne kapłanów wojskowych*, red. J. Humeński, Warszawa 1969.
- Sziling J., *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939–1945 tzw. Okręgi Rzeszy: Gdańsk – Prusy Zachodnie, Kraj Warty i Regencja Katowicka*, Poznań 1970.
- Śmigiel K., *Kościół katolicki w tzw. okręgu Warty 1939–1945*, Lublin 1979.
- Tomczyk Cz., *Diecezja częstochowska w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945* [w:] *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 4, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1978, s. 207–515.
- Wierni Ojczyźnie. Kartki z dziejów martyrologii duchowieństwa polskiego w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1966.
- Wlazlak W., *Duszpasterstwo wojskowe w diecezji częstochowskiej*, „Ziemia Częstochowska” 2005, t. 32(2005), s. 101–115.
- Woźniak L., *Wrzesień 1939 roku w oczach ulana* [w:] M. i F. Rojkowie, *Ocalić od zapomnienia. Szkice z dziejów Bolesławca nad Prosną*, Kraków 2007.
- Związek J., *Aresztowanie i męczeństwo kapłanów ziemi wieluńskiej w okresie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Wieluński” 2002, t. 2(2002), s. 5–36.
- Związek J., *Błogosławieni i Słudzy Boży z Archidiecezji Częstochowskiej*, Częstochowa 1999.
- Związek J., *Diecezja częstochowska* [w:] *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 187–217.
- Związek J., *Katolickie stowarzyszenia społeczne w diecezji częstochowskiej (1925–1939)*, Częstochowa 1994.
- Związek J., *Ks. Józef Małek (1908–1976)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 1976, nr 10–11, s. 262–263.
- Związek J., *Ks. Łosoś Marian (1910–1978)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 1979, nr 4–5, s. 112–115.

- Związek J., *Ks. Skrzypiec Adam Eugeniusz (1916–1984)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 1985, nr 9–10, s. 198–202.
- Związek J., *Martyrologium kapłanów diecezji częstochowskiej w czasie II wojny światowej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1976, nr 4(1976), s. 185–300.
- Związek J., *Męczennicy częstochowscy wzorem nauczyciela i wychowawcy*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 2005, nr 33(2005), s. 227–241.
- Związek J., *Nauczyciele i wychowawcy naszego Gimnazjum – błogosławionymi [w:] 100 lat historii, 100 lat tradycji. Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Wieluniu w latach 1906–2006*, Wieluń 2006, s. 307–320.
- Związek J., *Przeszłość kościelna Lututowa (1406–2006) [w:] Sześć wieków Lututowa*, red. T. Olejnik, Wieluń 2007, s. 31–86.
- Związek J., *Przeszłość kościelna parafii rzymskokatolickich na terenie gminy Osjaków [w:] Monografia Gminy Osjaków*, red. J. Książek, Wieluń 2012, s. 105–142.
- Związek J., *Z przeszłości kościelnej Działoszyna i okolicy*, Częstochowa 2011.
- Związek J., *Z przeszłości miejscowości i parafii Pajęczno [w:] Matka Boża Pajęczańska – z dziejów miasta i obrazu. Materiały z sesji naukowej z dnia 9 kwietnia 2005 roku*, Pajęczno 2005, s. 2–17.
- Związek J., *Z przeszłości parafii Rudlice i Ostrówek k. Wielunia [w:] Monografia Gminy Ostrówek*, red. T. Olejnik, Wieluń 2006, s. 97–138.

THE CONDITIONS OF PASTORAL SERVICE IN WIELUN DISTRICT IN THE TIME OF GERMAN OCCUPATION

Summary

The conditions of pastoral service in Wielun district situated in the west borders of the Second of Commonwealth. In the times of the Second World War in Wielun district 101 priests and monks serviced. The closing of churches under the pretext of foot-and-mouth disease, ban of faiths participation in messes in the week days, imposing the timeframes when services and confessions could take place were the most disruptive repressions limiting the pastoral service. The German legislation even regulated the number of holidays and the repertory of religious songs and eliminated all those patriotic ones. The sacrament of baptism, funerals and visiting the ill were not limited. Because of increasing repressions 25 priests escaped to General Government and Gau Oberschlesien. The dramatic moment was October 6, 1941 when 55 priests from Wielun district were arrested and taken to Dachau camp. 37 priests died there. Only fr Józef Kubica and fr Józef Pruchnicki could only serve the pastoral ministry as long as they were arrested. The church in Ruda was the only one where religious services could take place. The rest of churches were closed and converted into the grain stores.

Keywords: Second World War, German occupation, Wielun district, conditions of pastoral service